

5817^A

нч

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

8

3

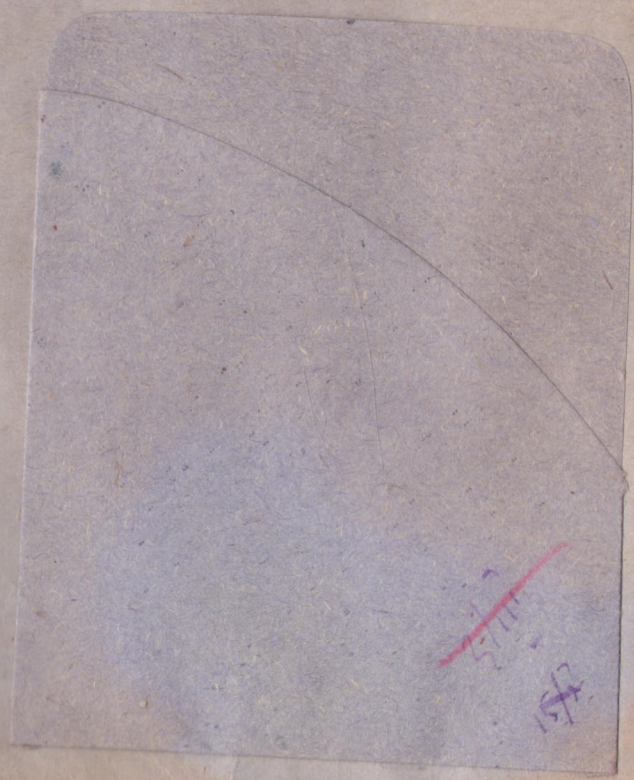
БЕРЕЗЕНЬ

1941

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

Ціна 2 крб. 50 коп.

8

K-5817A

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

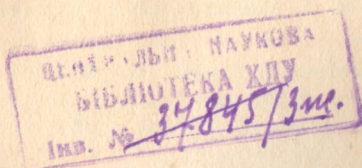
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

3

березень

1941

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

ЗМІСТ

	Стор.
Резолюції XVIII Всесоюзної конференції ВКП(б)	3
Петро Карманський — Чи знали ви, герої... Поезія	16
Іван Гончаренко — Після 12 березня 1940 р., На смерть поета А. Копштейна, Прут шумить, На вершині Кругозору, Катунь. Поезії .	17
Ярослав Цурковський — Кобзареві. Поезія	20
Микола Трублаїні — Глибинний шлях. Роман (продовження) .	22
Іспанські байки:	
Томас де Іріарте — Осел — флейтист, Два кролики, Мураха і блоха	75
Фелікс Марія Саманьего — Верблюд і блоха	77
Микола Іванов — До перекладу іспанських віршів. Стаття .	77
Індрікіс Леманіс — Вечір у казармі, Трактористка Крістіна. Оповідання. Переклав Мих. Івашура	80
Давид Каневський — Літак. Поезія	87
М. Ю. Лермонтов — Дари Терека. Переклала Н. Забіла	88
Володимир Кузьміч — „Владивосток“. Нарис	89
Літературні пародії:	
Петро Дорошко — Оселя тиші	102
Ол. Гавриленко — Т. Г. Шевченко і К. П. Брюллов. Стаття . .	103

Бібліографія

Іван Сенченко — Павло Тичина. „Сталь і ніжність“. Рецензія . .	110
Марк Шехтер — Максим Рильський. „Збір винограду“. Рецензія .	111
Ярослав Гримайло — Йосиф Фельдман. „Таращанський полк“. .	114
Ю. Івасенко — Леонид Соловьев. „Возмутитель спокойствия“ . .	119
Ст. Крижанівський — Валентина Ткаченко. „Зелена сторона“. .	121
Микола Яшек — Я. А. Мамонтов. Бібліографічна довідка	124

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

РЕЗОЛЮЦІЇ XVIII ВСЕСОЮЗНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ВКП(б)

15 — 20 лютого 1941 р.

ПРО ЗАВДАННЯ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ОБЛАСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ І ТРАНСПОРТУ

Резолюція на доповідь тов. Маленкова, прийнята XVIII Всесоюзною конференцією ВКП(б)

I

УСПІХИ І ХИБИ В РОБОТІ ПРОМИСЛОВОСТІ І ТРАНСПОРТУ

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) відмічає, що промисловість і транспорт Радянського Союзу в 1940 році значно просунулися вперед в справі виконання третього п'ятирічного плану, збільшили обсяг виробництва, забезпечили в значній мірі дальший ріст народного господарства і зміцнення оборонної могутності СРСР.

Продукція соціалістичної промисловості в 1940 році збільшилась в порівнянні з 1939 роком на 11 проц., при чому темпи росту промислового виробництва в 1940 році систематично наростали.

Покращала, особливо в другому півріччі 1940 року, робота ряду найважливіших галузей промисловості. Значно виріс видобуток вугілля. Виросли виплавка чавуну, сталі і виробництво прокату, при чому особливо збільшився випуск сталей спеціальних марок і якісного прокату, що йдуть на потреби кваліфікованого машинобудування і оборонної промисловості. Трохи поліпшила свою роботу також кольорова металургія, особливо по випуску міді і алюмінію. Машинобудівна промисловість в 1940 році добила даліших успіхів в справі освоєння нових видів складних машин і верстатів найновіших конструкцій. Темпи росту продукції оборонних промислових наркоматів у 1940 році були значно вищі за темпи росту продукції всієї промисловості.

В результаті успіхів освоєння нової техніки і росту оборонної промисловості значно підвищилася технічна оснащеність Червоної Армії і Військово-Морського Флоту найновішими видами і типами сучасного озброєння.

Трохи поліпшили свою роботу також текстильна, легка і харчова промисловість.

Ріст залізничних і водних перевозок забезпечив поліпшення постачання найважливіших галузей народного господарства паливом, рудою, металом, лісом і іншими видами сировини і матеріалів.

В справі поліпшення роботи промисловості і транспорту в другому півріччі 1940 року велику роль відіграли заходи партії і уряду по зміц-

ненню трудової дисципліни і перехід на восьмигодинний робочий день і семиденний робочий тиждень.

В результаті цих заходів виросла продуктивність праці, зміцнилась трудова дисципліна на підприємствах.

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) вважає, проте, що поруч з успіхами є також серйозні хиби в роботі промисловості і транспорту.

Ряд галузей промисловості, особливо паровозо- і вагонобудування, електропромисловість, лісна, паперова, рибна і промисловість будматеріалів відстають і не виконують виробничих планів. Нафтова промисловість, хоч і помітно поліпшила в IV кварталі 1940 року свою роботу, проте все ж не виконала плану 1940 року. Навіть в тих галузях промисловості, які в цілому поліпшили свою роботу, є ряд підприємств, в тому числі і великих, що перебувають довгий час у стані відставання.

Ряд галузей промисловості невчасно вводить в дію нові виробничі потужності.

По ряду галузей промисловості, в результаті допущених перевитрат сировини, матеріалів, палива, електроенергії, великих втрат від браку і інших безгосподарних витрат, не виконаний план по зниженню собівартості промислової продукції. Особливо це стосується таких галузей промисловості, як нафтова, лісна, паперова і будматеріалів.

Не зважаючи на поліпшення в 1940 році в роботі електростанцій, на електростанціях і особливо в електросітках має місце все ще велика кількість аварій, в наслідок розхлябаності технічного персоналу і недодержання правил технічної експлуатації. Впровадження нової техніки: перехід на високий тиск і високу температуру пари, автоматизація управління агрегатами, застосування сучасного швидкодіючого електрозахисту — відбувається повільно і в недостатніх розмірах.

В роботі транспорту також є серйозні хиби. На залізничному транспорті не виконуються встановлені норми обороту вагонів і все ще велика кількість аварій. Ряд залізниць погано справляються з перевозками найважливіших вантажів, не організували як слід пасажирський рух і не ліквідували запізньов поїздів.

В морському і річковому транспорті погано організована навантажно-розвантажна робота в портах і на пристанях, є хиби в організації руху суден і все ще велика кількість порушень правил технічної експлуатації флоту, в наслідок чого судна часто виходять з ладу і стають на ремонт під час навігації.

В роботі залізничних станцій, портів і пристаней нема належного пов'язання, що приводить до великих простоїв тоннажу і рухомого складу, до великої затримки вантажів у пунктах перевалки.

II

ПРИЧИНИ ХИБ В РОБОТІ НАРКОМАТІВ І ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ В ОБЛАСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ І ТРАНСПОРТУ

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) вважає, що незадовільна робота ряду галузей промисловості пояснюється насамперед тим, що:

а) наркомати провадять свою роботу багато в чому бюрократично, не

добираються ще до кожного окремого підприємства, „керують“ своїми підприємствами не по суті, а формально, шляхом паперового листування;

б) наркомати не перевіряють виконання своїх рішень директорами підприємств і обмежують, таким чином, рамки своєї керівної роботи засіданнями колегій і ухваленням рішень, не розуміючи, що рішення ухвалюються не для самих рішень, а для їх виконання, не розуміючи, що головну частину керівної роботи повинна становити не засідательська робота і не ухвалення рішень, а повсякденна перевірка виконання цих рішень;

в) багато місцевих партійних організацій, замість того, щоб допомогти підприємствам своєї області, міста, району, ослабили свою роботу як в промисловості, так і на транспорті, неправильно гадаючи, що вони не несуть відповідальності за роботу промисловості і транспорту;

г) місцеві парторганізації так само, як і господарські організації, не розуміють смислу і значення перевірки виконання і не допомагають через це наркоматам і главам налагодити повсякденну перевірку виконання рішень наркоматів директорами підпорядкованих їм підприємств.

Багато обкомів партії, займаючись сільським господарством, справами заготовок сільськогосподарських продуктів, занедбали роботу в промисловості і на транспорті, забули про свою відповідальність за роботу заводів, фабрик, шахт, рудників, залізниць своєї області, міста, району, а міськкоми партії, які зобов'язані головну свою увагу приділяти промисловості і транспорту, не займаються цією справою і не вживають заходів до поліпшення роботи відстаючих підприємств і залізниць.

Міськкоми і обкоми партії замість того, щоб влізати в справи фабрик, заводів, залізниць, нерідко стоять осторонь промисловості і транспорту, не контролюють роботу підприємств, не перевіряють керівних людей на фабриках, заводах і залізницях, не викривають хиб в їх роботі і тим самим потурають цим хибам.

Міськкоми і обкоми партії звиклися з тим становищем, що ряд підприємств у них довгий час перебуває в глибокому прориві, і не вживають дійових заходів до того, щоб покінчити з цим ганебним явищем.

Особливо погано міськкоми і обкоми партії займаються підприємствами і промисловими будівництвами, підпорядкованими союзним наркоматам, помилково гадаючи, що за стан справ на цих підприємствах і будівництвах відповідають виключно наркомати.

Великою хобою в роботі міськкомів і обкомів партії є те, що вони не вникають в суть роботи підприємств, не вивчають економіку підприємств і, замість цього, обмежуються часто поверховими обслідуваннями і верхоглядськими рішеннями.

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) вважає, що міськкоми, обкоми, крайкоми, ЦК компартій союзних республік зобов'язані, поряд з наркоматами, нести відповідальність за роботу всіх промислових і транспортних підприємств міста, області. Саме міськкоми, обкоми, крайкоми, ЦК компартій союзних республік мають можливість безпосередньо на місці, найбільш об'єктивно, не рахуючись з вузько-відомчими інтересами, розібратися в стані справ на підприємстві, визначити, в чому криються хиби в його роботі, і допомогти керівним працівникам підприємств і наркоматам усунути їх.

ГОСПОДАРСЬКО - ПОЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ В ОБЛАСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ І ТРАНСПОРТУ

Яких заходів треба вжити по лінії господарсько - політичних завдань парторганізацій, щоб ліквідувати хиби в роботі промисловості і транспорту?

1. Насамперед необхідно безумовно ліквідувати байдуже ставлення парторганізацій до стану промисловості і транспорту і рішуче *повернути увагу парторганізацій в сторону максимального піклування про потреби і інтереси промисловості і транспорту.*

Необхідно, щоб партійні організації систематично влізали в справи промислових підприємств, залізниць, пароплавств і портів, виясняли їх потреби і запити і допомагали господарським організаціям в їх повсякденній роботі по керівництву промисловістю і транспортом.

Партійні організації досі головну увагу приділяли керівництву сільським господарством. І це було правильно, поки зернова проблема не була ще розв'язана. Але тепер, коли в основному вже розв'язані зернова проблема і завдання щорічного одержання врожаю зерна в 7 — 8 мільярдів пудів, — *необхідно повернути партійні організації в сторону промисловості і транспорту.* Це не значить, що треба послабити увагу до сільського господарства. Але це значить, що партійні організації настільки вирости, що вони можуть зайнятися в *рівній мірі* і промисловістю і сільським господарством.

2. Необхідно, далі, щоб парторганізації допомагали наркоматам і главам перевіряти роботу директорів підприємств, *перевіряти виконання рішень наркоматів підприємствами.*

Парторганізації повинні з'ясувати собі, що самі лише наркомати неспроможні контролювати роботу підприємств, перевіряти виконання рішень наркоматів. Тому парторганізації повинні допомогти наркоматам в справі перевірки виконання директив наркоматів підприємствами, тобто в справі контролювання роботи директорів підприємств.

3. Необхідно, далі, щоб промислові підприємства і залізниці мали *правильно поставлений облік устаткування, всякого роду майна і матеріалів.*

Партійні організації повинні засвоїти, що без правильного обліку не можна управляти підприємством і залізницею. Робота підприємств, де відсутній скількинебудь нормальний облік, чревата несподіванками. На таких підприємствах неминучі зриви виробництва, в наслідок несподіваної для керівника недостачі матеріалів, напівфабрикатів, інструментів, устаткування. Занедбаність в обліку устаткування і матеріалів позбавляє директора можливості правильно і повністю використати ресурси підприємства і забезпечити безперервний хід виробництва.

4. Необхідно, далі, щоб на наших промислових підприємствах, залізницях і в організаціях водного транспорту повністю і *правильно використовувалось устаткування і по - господарському витрачалися інструмент, сировина, матеріали, паливо, електроенергія.*

Партійні організації повинні зрозуміти, що пора рішуче покінчити з такою найшкідливішою практикою, коли на підприємствах і залізницях простояє, а іноді й просто лежить на складах немало верстатів та іншого

устаткування, коли дефіцитне кваліфіковане устаткування, складні виробничі агрегати, великі верстати використовуються не за призначенням або з неповним навантаженням, а сировина, матеріали, паливо і електроенергія витрачаються марнотратно.

5. Необхідно, далі, добитися, щоб на промислових підприємствах і на транспорті всі матеріальні цінності трималися в цілості і в доброму стані, щоб керівники підприємств берегли довірене їм державне майно: будинки, устаткування, інструмент, матеріали.

Треба негайно покінчити з таким недбалим і негосподарним ставленням до народного добра, коли устаткування, сировина, матеріали, інструмент, в яких має гостру потребу наша промисловість, часто, валяючись де попало, псуються, іржавіють, стають непридатними, коли несвоєчасний і недоброякісний ремонт устаткування, будинків і споруд, рухомого складу залізниць передчасно їх руйнує і виводить з ладу.

6. Необхідно, далі, покінчити з заведеною на багатьох підприємствах і залізницях практикою продажу так званого демонтованого (і зайвого) устаткування та матеріалів, що є нічим іншим, як розкраданням соціалістичної власності.

Партійні організації зобов'язані забезпечити контроль за найсуворішим проведенням у життя Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 лютого 1941 року „Про заборону продажу, обміну і відпуску на сторону устаткування і матеріалів і про відповідальність по суду за ці незаконні дії“.

7. Необхідно, далі, навести і повсякденно підтримувати чистоту і елементарний порядок в підприємствах і на залізницях.

Парторганізації зобов'язані вирішити негайно завдання підтримання чистоти і порядку на підприємствах, як завдання, що не терпить ніяких відкладань. Без чистоти і порядку немислима нормальна робота сучасного підприємства. Бруд є неминучий супутник і джерело розхлябаності, розхитаності дисципліни, розбавтаності, відсутності порядку на заводі, фабриці, залізниці. Без елементарної культури на виробництві не можна забезпечити даліше піднесення нашої промисловості і транспорту.

8. Необхідно, далі, покінчити з безплановістю, з нерівномірним випуском продукції, з штурмівщиною в роботі підприємств і добитися щоденного, по заздалегідь розробленому графіку, виконання виробничої програми кожним заводом, фабрикою, шахтою, залізницею.

Партійні організації повинні зрозуміти, що нерівномірний випуск готової продукції створює неправильний режим роботи підприємства, приводить до простоїв устаткування, простоїв робочої сили, до недовикористання виробничих потужностей, до збільшення браку, до непродуктивних переплат за надурочні роботи. Такий неправильний режим держить підприємство в гарячковому стані і ставить під постійну загрозу зриву виконання ним державного плану.

9. Необхідно, далі, добитися на наших підприємствах додержання найсуворішої дисципліни в технологічному процесі, ввести на всіх підприємствах точні інструкції технологічних процесів, встановити контроль за їх додержанням і забезпечити, таким чином, випуск доброякісної і комплектної продукції, що повністю відповідає встановленим стандартам.

Партійним організаціям, працівникам підприємств, наркоматів пора за-

своїти, що нові точні механізми, якими оснащені наші підприємства, вимагають суворого порядку у виробництві, точного додержання технічних правил і інструкцій і що тепер уже не можна працювати по-старому, врозвалку, абияк, на око.

Партійні організації зобов'язані забезпечити найсуворіше проведення в життя Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 липня 1940 року „Про відповідальність за випуск недоброякісної або некомплектної продукції і за недодержання обов'язкових стандартів промисловими підприємствами“.

10. Необхідно, далі, особливу увагу приділяти питанням нової техніки, *невпинно працювати над удосконаленням техніки, над освоєнням виробництва нових машин, матеріалів і виробів.*

Парторганізації, працівники промисловості і транспорту повинні повністю використати величезні можливості соціалістичного ладу для розцвіту технічної думки і для найшвидшого впровадження нових досягнень техніки у виробництво.

Необхідно покласти край хвостистському, в корені опортуністичному ставленню до нової техніки з боку частини керівників підприємств, бо такий консерватизм перешкоджає дальшому розвитку виробництва, прирікає підприємства на відсталість і животіння, підриває оборонну могутність країни.

11. Необхідно, далі, систематично *знижувати собівартість продукції, що випускається*, всіляко зміцнювати госпрозрахунок, рішуче викорчувувати марнотратство.

В цілях правильного керівництва роботою підприємства, необхідно знати фактичні витрати на одиницю виробу по основних елементах собівартості—заробітна плата, вартість сировини, палива і електроенергії, амортизаційні нарахування, адміністративно-управлінські витрати і спрямовувати економічну сторону діяльності підприємства так, щоб плани по собівартості і по прибутках безумовно виконувались.

12. Необхідно, далі, *в області заробітної плати суворо і послідовно проводити принцип матеріального заохочення тих, хто добре працює*, здійснюваний у вигляді відрядної системи оплати для робітників, преміальної системи для керівних працівників і у вигляді більшої оплати кваліфікованої праці, порівняно до некваліфікованої.

Необхідно до кінця ліквідувати гнилу практику зрівнялівки в області заробітної плати і добитися того, щоб відрядність і преміальна система в ще більшій мірі стали найважливішими підоймами в справі підвищення продуктивності праці, а значить, і розвитку всього нашого народного господарства.

13. Необхідно, далі, *повністю ліквідувати прогули.*

Проведення в життя Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26-ВІ 1940 р. „Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників і службовців з підприємств і установ“ значно поліщило стан трудової дисципліни на підприємствах. Проте, прогули і самовільні уходи на багатьох фабриках, заводах, рудниках, шахтах, залізницях ще далеко не припинились.

Партійні організації, профспілки, працівники промисловості і транспорту зобов'язані провадити невпинну роботу по зміцненню трудової дисципліни

в промисловості і на транспорті, пам'ятаючи про те, що завдання боротьби з плинністю робочої сили і прогулами є не короткочасною кампанією, а вимагає повсякденної роботи в масах.

14. Необхідно, далі, рішуче *зміцнити єдиноначальність на підприємствах* і добитися того, щоб директор підприємства став на ділі повновладним керівником, який цілком відповідає за стан підприємства і за порядок на виробництві.

15. Необхідно, далі, *всесірно зміцнити на підприємствах технічне керівництво* виробництвом.

Необхідно направити на підприємства, в цехи, в шахти на підземні роботи частину інженерів і техніків, які працюють в центральних і місцевих господарських установах і в апаратах заводууправлінь та шахтоуправлінь.

16. Необхідно на підприємствах *піднести роль майстра*, як безпосереднього організатора виробництва, і поставити справу таким чином, щоб майстер був повноправним керівником на дорученій йому ділянці виробництва, який повністю відповідає за додержання технологічної дисципліни і за виконання виробничого завдання по всіх показниках,

17. Щодо молодих спеціалістів, які закінчують вузи, необхідно встановити такий порядок, щоб кожний, хто закінчив вищий навчальний заклад, здобував виробничий досвід на підприємстві, проходив в обов'язковому порядку стаж практичної роботи — помічника майстра, майстра, інженера в цеху.

IV

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАВДАННЯ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ В ОБЛАСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ І ТРАНСПОРТУ

Яких заходів треба вжити по лінії організаційних завдань парторганізацій, щоб ліквідувати хиби в роботі промисловості і транспорту?

1. В цілях посилення допомоги наркоматам і підприємствам промисловості і транспорту, *необхідно мати в містах, областях, краях і республіках з розвинутою промисловістю не одного, а кількох секретарів міськкомів, обкомів, крайкомів, ЦК компартій союзних республік по промисловості*, відповідно до основних галузей промисловості, які є в місті, області, краї, республіці, а також там, де це потрібно, секретаря по залізничному транспорту і секретаря по водному транспорту.

Секретарі по промисловості і транспорту зобов'язані добре знати, що робиться на підприємствах, регулярно бувати на них, повинні бути особисто зв'язані як з працівниками підприємств, так і з відповідними наркоматами, повинні допомагати їм у виконанні планів і рішень партії по промисловості і транспорту, систематично перевіряти виконання цих рішень, виявляти хиби в роботі підприємств і добиватися ліквідації цих хиб.

2. Партійні організації зобов'язані *вивчати і добре знати керівних господарських і інженерно-технічних працівників промислових підприємств і залізниць*.

Необхідно сміливо висувати на керівні посади на заводах, фабриках, залізницях здібних і ініціативних працівників, добрих організаторів, особливо з числа інженерів, знавців своєї справи.

Необхідно висувати не тільки партійних, але й непартійних більшовиків, пам'ятаючи, що серед безпартійних є багато здібних і чесних працівників, які хоч і не перебувають в партії і не мають стажу, але працюють часто краще, сумлінніше, ніж деякі комуністи з стажем.

Партійні організації зобов'язані вчасно ставити питання про заміну непридатних і слабих працівників, про заміну працівників безвольних і нездатних керувати підприємством, залізницею і наводити порядок на виробництві. Базік, людей, нездатних на живу справу, необхідно увільнювати і ставити на меншу роботу, безвідносно до того, є вони партійні чи безпартійні.

3. Необхідно покінчити з відривом політвідділів залізничного і водного транспорту від територіальних партійних організацій. Політвідділи повинні бути підзвітні обкомам, міськкомам партії.

Обкоми і міськкоми партії зобов'язані добитися ліквідації канцелярських методів у роботі політвідділів і перетворити їх в бойові органи партії, що вболівають за роботу транспорту і активно допомагають справі піднесення транспорту.

4. Необхідно відновити значення виробничо-господарських активів на підприємствах і в наркоматах.

З метою найкращого використання досвіду низових працівників, інженерів, стахановців і розгортання критики і самокритики, необхідно регулярно збирати активи в наркоматі, главку, на залізниці, заводі, шахті. Активи треба збирати як з залученням на них працівників різних галузей промисловості, так і по окремих галузях промисловості і транспорту.

5. Необхідно всемірно розвивати стахановський рух, спрямовуючи ініціативу стахановців на підвищення продуктивності праці, на розв'язання найважливіших питань виробництва, на підтягування відстаючих ділянок виробництва.

6. Необхідно покінчити з неправильною практикою, коли на ряді підприємств партійні, профспілкові, комсомольські й інші громадські організації проводять в робочий час збори, засідання, наради, дезорганізуючи тим самим нормальну роботу підприємств.

Необхідно безумовно заборонити партійним, радянським, профспілковим, комсомольським і іншим громадським організаціям :

а) скликання на підприємствах і в установах в робочий час зборів, засідань і всякого роду нарад ;

б) виклик у робочий час робітників і службовців ;

в) зняття робітників і службовців підприємств і установ для посилки їх на проведення поточних кампаній або у відрядження по шефських і т. п. справах ;

г) відтягання в робочий час робітників і службовців підприємств і установ від їх безпосередньої роботи для участі, з доручення громадських організацій, в обслідувальних комісіях і бригадах.

Треба раз назавжди встановити, що робітники і службовці підприємств і установ виконують доручення громадських організацій тільки в неробочий час.

Наша промисловість була і є база розвитку всього народного господарства. Промисловість була і є керівне начало в усій системі народного господарства. Промисловість веде вперед все наше соціалістичне господарство, включаючи сільське господарство і транспорт. Промисловість була і є база оборонної могутності країни. В сучасній міжнародній обстановці перед нашою промисловістю, перед усіма її галузями стоять найвідповідальніші завдання. Вона повинна працювати винятково організовано, максимально продуктивно. Переустановлена на новій сучасній технічній базі, забезпечена власними джерелами всіх видів промислової сировини, наша промисловість може і повинна працювати значно краще і давати продукцію по всіх галузях багато більше і вищої якості, ніж тепер.

Господарські і партійні керівники повинні повести справу так, щоб у 1941 році ні в одній області, ні в одному місті і промислового центрі не лишилось ні одного відстаючого підприємства. В нашій промисловості і на транспорті не повинно бути відстаючих підприємств. Всі заводи, фабрики, шахти, залізниці зобов'язані виконувати план.

Боротися за виконання плану, забезпечити виконання плану, працювати за планом — це значить :

а) виконувати річний, кварталний і місячний плани по виробітку продукції не в середньому, як це було досі, а рівномірно за планом, за заздалегідь розробленим графіком виробництва готової продукції;

б) виконувати план не тільки в середньому по галузі промисловості, як це було досі, а виконувати його по кожному підприємству окрема;

в) виконувати план не тільки в середньому по підприємству, як це було досі, але виконувати план щодня в кожному цеху, в кожній бригаді, на кожному верстаті і в кожній зміні;

г) виконувати план не тільки по кількісних показниках, але обов'язково і якісно, комплектно, по асортименту, з додержанням встановлених стандартів і по встановленій планом собівартості.

Великі успіхи досягнуті нашою країною в економічному і культурному будівництві. Але не можна зазнаватися і заспокоюватися на цих успіхах. Найбільша небезпека — почитати на лаврах і задовольнитися вже досягнутим. Це було б згубним для нашої справи. У нас багато ще великих хиб. Терпимість до хиб в роботі промисловості і транспорту надзвичайно небезпечна і шкідлива.

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) висловлює впевненість в тому, що наші партійні організації і всі керівні працівники промисловості і транспорту з усією більшовицькою наполегливістю візьмуться за негайну ліквідацію хиб у роботі промисловості і транспорту, докорінно поліпшать свою роботу в цій області і, на основі виконання рішень XVIII конференції, мобілізуючи всю масу робітників, службовців, інженерів і техніків навколо цих рішень, доб'ються уже найближчим часом нових, рішучих перемог соціалістичної промисловості і транспорту.

ГОСПОДАРСЬКІ ПІДСУМКИ 1940 РОКУ І ПЛАН РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА СРСР НА 1941 РІК

Резолюція на доповідь тов. Вознесенського, прийнята XVIII Всесоюзною конференцією ВКП(б)

I

ПІДСУМКИ 1940 РОКУ

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) відмічає, що в 1940 році народне господарство СРСР значно просунулось вперед у вирішенні завдань, поставлених третім п'ятирічним планом, прийнятим XVIII з'їздом ВКП(б).

Продукція промисловості СРСР виросла за три роки третьої п'ятирічки з 95,5 мільярда карбованців у 1937 році до 137,5 мільярда у 1940 році або на 44 проц., у тому числі продукція машинобудування і металообробки виросла на 76 проц.

В 1940 році, не зважаючи на воєнні дії, які тривали на початку року, промислова продукція СРСР виросла на 11 проц. або на 13,6 мільярда карбованців проти 1939 року, в тому числі продукція машинобудування і металообробки — на 19 проц. Темпи росту промислової продукції зростали місяць - у місяць протягом всього 1940 року,

Виробництво засобів виробництва в 1940 році виросло на 13,8 проц. проти 1939 року і на 52 проц. проти 1937 року. Виробництво засобів споживання виросло в 1940 році на 7 проц. проти 1939 року і на 33 проц. проти 1937 року.

Чорна металургія з другої половини 1940 року почала помітно поліпшувати свою роботу, досягши на кінець 1940 року середньодобової виплавки чавуну в 46 — 47 тисяч тонн проти 40 тисяч тонн наприкінці 1937 року і по сталі 58 — 59 тисяч тонн проти 50 — 51 тисяч тонн.

Поліпшила також свою роботу кольорова металургія. Виплавка алюмінію в 1940 році виросла проти 1937 року на 59 проц., міді на 65 проц., нікелю на 280 проц. і олова на 300 проц.

Проте, збільшення виробництва металу відстає від завдань третього п'ятирічного плану і ще не забезпечує ростучих потреб народного господарства СРСР.

Виросла, особливо за другу половину 1940 року, вугільна промисловість СРСР. Приріст видобутку вугілля за рік становив 13 проц. або майже 19 мільйонів тонн проти рівня 1939 року. З другої половини 1940 року почалось поліпшення в нафтовій промисловості, при чому на кінець року середньодобовий видобуток підвищився до 97 — 98 тисяч тонн проти 84 — 86 тисяч тонн наприкінці 1937 року. Проте, відставання нафтової промисловості від завдань третьої п'ятирічки ще не усунено.

Заходи, проведені ЦК ВКП(б) і РНК СРСР по зміцненню трудової дисципліни і збільшенню робочого часу на підприємствах і в установах, привели до дальшого росту продуктивності праці і створили умови для нового піднесення промисловості. Проте, можливості росту продуктивності праці і збільшення виробництва далеко не використані рядом галузей промисловості, особливо лісною промисловістю і промисловістю будівельних матеріа-

лів, які різко недовиконали план 1940 року і є відстаючими галузями промисловості.

За 1940 рік залізничні перевозики виросли з 392 мільярдів тонно-кілометрів у 1939 році до 409 мільярдів тонно-кілометрів у 1940 році. Річкові перевозики збільшилися до 36 мільярдів тонно-кілометрів проти 33 мільярдів тонно-кілометрів у 1937 році і 34,6 мільярда тонно-кілометрів у 1939 році. Проте, в роботі залізничного транспорту мають місце серйозні дефекти: тривають нераціональні перевози, що завантажують транспорт, не ліквідовані вузькі місця в пропускній спроможності ряду вузлів і напрямів.

Виросла валова продукція зерна, цукрових буряків, соняшника, картоплі і овочів. Продукція зернових культур по СРСР у 1940 році становила коло 7,3 мільярда пудів.

Виросло в 1940 році поголів'я худоби в колгоспах — великої рогатої худоби на 12 проц., свиней на 15 проц., овець на 25 проц. і кіз на 34 проц. Громадське колгоспне тваринництво впевнено підвищує свою частку в усьому поголів'ї худоби в країні.

Росте матеріальний і культурний рівень трудящих СРСР. Фонд заробітної плати робітників і службовців у СРСР збільшився в 1940 році до 123,7 мільярда карбованців проти 82,2 мільярда карбованців в 1937 році і 116,5 мільярда карбованців в 1939 році. Збільшились громадські доходи колгоспів і особисті доходи колгоспників.

Обсяг капітальних вкладень по будівництву нових підприємств становив у 1940 році майже 38 мільярдів карбованців (в тому числі коло 6 мільярдів карбованців по децентралізованих капітальних вкладеннях), а всього за три роки третьої п'ятирічки 108 мільярдів карбованців (в тому числі 17,5 мільярда карбованців по нецентралізованих капітальних вкладеннях). За ці три роки стали до ладу в державній промисловості сотні фабрик, заводів, шахт, електростанцій та інших підприємств, в результаті чого введено в дію 51 мільон тонн потужності по видобутку вугілля на нових шахтах, коло 2,400 тисяч кіловат потужностей на електростанціях, доменних печей потужністю в 2,900 тисяч тонн чавуну, коло 1 мільона бавовнопрядильних веретен.

II

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПЛАН НА 1941 РІК

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) вважає головним господарським завданням 1941 року дальший ріст основних галузей промисловості і всього народного господарства — металургії, машинобудування, сільського господарства, транспорту. Особливо необхідний дальший ріст виробництва чавуну, сталі, кольорових металів, вугілля, нафти і максимальний розвиток машинобудування всіх видів.

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) схвалює прийнятий ЦК ВКП(б) і РНК СРСР державний план розвитку народного господарства СРСР на 1941 рік і пропонує партійним, радянським і господарським організаціям зосередити увагу і сили на вирішенні таких господарських завдань 1941 року:

1. Довести випуск валової продукції промисловості СРСР до 162 мільярдів карбованців з ростом проти рівня 1940 року на 17 — 18 проц., в тому

числі по групі засобів виробництва на 23,5 проц. і по групі предметів споживання на 9 проц.

2. Збільшити виробництво чавуну до 18 мільонів тонн, виплавку сталі — до 22,4 мільона тонн і виробництво прокату — до 15,8 мільона тонн.

3. Забезпечити видобуток вугілля в розмірі 191 мільона тонн, нафти з газом — 38 мільонів тонн і торфу 39 мільонів тонн.

4. Забезпечити ріст продукції машинобудування проти 1940 року на 26 проц.

5. Забезпечити приріст потужностей електростанцій на 1,75 мільона кіловат.

6. Збільшити потужність бавовняної промисловості на 850 тисяч прядильних веретен.

7. Збільшити валову продукцію зернових культур на 8 проц.

8. Забезпечити середньодобове вантаження на залізницях в розмірі 103 тисяч вагонів. Подолати відставання від потреб народного господарства в розвитку перевозок водного транспорту.

9. Збільшити роздрібний товарооборот державної і кооперативної торгівлі до 197 мільярдів карбованців.

10. Збільшити продуктивність праці в промисловості і будівництві на 12 проц.

11. Знизити собівартість промислової продукції на 3,7 проц. і забезпечити за цей рахунок додаткове нагромадження в промисловості в розмірі 7,3 мільярда карбованців.

12. Збільшити число учнів у початкових і середніх школах до 36,2 мільона чоловік і у вищих навчальних закладах до 657 тисяч чоловік з тим, щоб довести загальні витрати на соціально-культурні заходи до 48 мільярдів карбованців.

13. Виконати програму капітальних вкладень в розмірі 57 мільярдів карбованців (в тому числі 9 мільярдів карбованців по нецентралізованих капітальних вкладеннях).

14. Забезпечити дальше збільшення матеріальних і фінансових державних резервів.

* * *

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б) висловлює тверду впевненість, що всі партійні організації ще більше розгорнуть соціалістичне змагання в робітничому класі, колгоспному селянстві і серед інтелігенції і забезпечать виконання і перевиконання плану розвитку народного господарства СРСР на 1941 рік.

ПРО ОНОВЛЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВКП(б)

*Резолюція по 3-му пункту порядку денного
(Організаційні питання)*

XVIII Всесоюзна конференція ВКП(б), розглянувши третій пункт порядку денного „Організаційні питання“, прийняла такі рішення:

I

1. У відповідності з пунктом 38 Статуту ВКП(б) виключити з складу членів ЦК ВКП(б) таких товаришів, які не забезпечили виконання обов'яз-

ків членів ЦК ВКП(б) — Анцеловича Н. М., Літвінова М. М., Ліхачова І. О., Меркулова Ф. О., а Бенедіктова І. О. і Щаденка Ю. П. перевести з членів у кандидати ЦК ВКП(б).

2. Виключити з складу кандидатів у члени ЦК ВКП(б) таких тт., які не забезпечили виконання обов'язків кандидатів у члени ЦК ВКП(б) — Автонова Д. І., Бірюкова Н. І., Вейнберга Г. Д., Жемчужину П. С., Журавльова В. П., Ігнатова Н. Г., Іскандерова А. Б., Ковальова М. П., Невежина Н. І., Растьогіна Г. С., Самохвалова А. І., Фекленка Н. В., Фролкова О. А., Шагімарданова Ф. В., Ярцева В. В.

3. Виключити з складу Центральної Ревізійної Комісії таких тт., які не забезпечили виконання обов'язків членів Центральної Ревізійної Комісії — Андрієнка А. А., Волкова А. А., Денісенка В. М., Квасова М. Є., Кісельова К. В., Муругова І. В., Сілкїна Г. П., Скриннікова С. Є., Чубїна Я. А.

4. Поповнити склад ЦК ВКП(б) і обрати членами ЦК ВКП(б) таких тт.: *Попова Г. М., Патолїчева Н. С., Деканозова В. Г., Пронїна В. П., Сушлова М. А., Куусїнена О. В.*

5. Поповнити склад кандидатів у члени ЦК ВКП(б) і обрати кандидатами в члени ЦК ВКП(б) таких тт.: *Жукова Г. К., Запорожця О. І., Тюленєва І. В., Кирпоноса М. П., Юмашева І. С., Носенка І. І., Крутїкова А. Д., Купріянова Г. М., Снечук А. Ю., Калнберзїн Я. Е., Сяре К. Я., Апанасенка І. Р., Родїонова М. І., Серова І. О., Александрова Г. Ф., Майського І. М., Черевчченка Я. Т.*

6. Поповнити склад Центральної Ревізійної Комісії і обрати членами Центральної Ревізійної Комісії таких тт.: *Молокова В. С., Трібуц В. Ф., Пересїпкіна І. Т., Кудїнова М. А., Бочкова В. М., Октябрського Ф. С., Голїкова Ф. І., Грищук Л. С., Попова М. М., Панїюшкіна А. С., Папанїна І. Д., Бородїна П. Г.*

II

1. Попередити т. Кагановича М. М., який будучи наркомом авіаційної промисловості працював погано, що коли він не виправиться і на новій роботі, не виконає доручень партії й уряду, то буде виведений з складу членів ЦК ВКП(б) і знятий з керівної роботи.

2. Попередити т. Денїсова М. Ф. — кандидата в члени ЦК ВКП(б), наркома хїмічної промисловості; т. Сергєєва І. П. — кандидата в члени ЦК ВКП(б), наркома боеприпасів; т. Дукельського С. С. — члена Ревізійної Комісії, наркома морського флоту, що коли вони не поліпшать своєї роботи і не здобудуть уроків з критики їх роботи на XVIII партконференції, то вони будуть виведені з складу ЦК ВКП(б) і Ревізійної Комісії і зняті з постів, які вони займають.

3. Попередити також наркомрічфлоту т. Шашкова З. О., наркомрибпрому т. Ішкова О. Я., наркома електропромисловості т. Богатирьова В. В., що коли вони не поліпшать роботи своїх наркоматів, не виконують завдань партії й уряду і не здобудуть уроків з критики їх роботи на цій конференції, то вони будуть зняті з постів народних комісарів.

Петро Карманський

V ЧИ ЗНАЛИ ВИ, ГЕРОЇ...

(В 70-ті роковини першої Комуни)

Було в цій дії щось величньо-гарне —
Була зненависть і кипуча кров.
Йшло вулицями марево кошмарне;
Ішла в Париж червона корошов.
І Марсельеза твердо крокувала,
І гнів народу плив дев'ятим валом.

— На барикади! — Чуєш, брате зброї.
Комуни прапор гордо піднімай!
Троши фортецю Франції старої,
Муруй основи під вселюдський рай,
Минулих днів порви ганебні карти,
Щоб слід затерся з кодла Бонапарте!—

Було в цій дії щось величньо-гарне —
Була зненависть і кипуча кров.
Йшло вулицями марево кошмарне;
Ішла в Париж червона корошов.
І Марсельеза твердо крокувала,
І гнів народу плив дев'ятим валом.

Чи знали ви, герої невмирущі,
Що прийде день, і стяг ваш бойовий,
Який упав під ноги зграї злющій,
Підніметься, як сокіл молодий,
І переможе всю ворожу злобу,
І вкриє шосту часть земного глобу?

Львів, 1940 р.

Іван Гончаренко

ПІСЛЯ 12 БЕРЕЗНЯ 1940 Р.

Одлунала грізна канонада,
громів бою дальнього не чуть.
Поїзди ідуть із Ленінграда,
в Ленінград із Выборга ідуть.

Знов цвіте опалена війною,
сталлю переорана земля,
гоїться доглянуте весною,
кулями обранене гілля.

Наша славна, наша вірна зброя
мир і працю утвердила знов,
перед нею знову з поля бою
капітал розбитий відійшов,

наче звір зализуючи рани,
затаївши помисли свої ...

Знаєм ми, що пізно, а чи рано
у наступні, вирішні бої
одлунає знову канонада,
перестане рокотать, густі ...
Підуть знов з Москви і Ленінграда
по нових маршрутах поїзди.

НА СМЕРТЬ ПОЕТА А. КОПШТЕЙНА

Накажіть —
заспівувачем буду
у кавалерійському полку.

А. Копштейн.

Ти мріяв молодість віддати,
свою любов і ширий спів,
коли позве вітчизна - мати
на захист рідних рубежів.
І сталося так.

Така ця вість, як в серці рана,
що душу боєм пропіка ...
Така вона сумна, неждана
і несподівана така.

У день весни, в ясну годину,
як неблаганне, люте зло,
до нас її, на Україну,
балтійським вітром принесло
із півночі, — йому байдуже,
що ти загинув у бою,
презрівши страх ... Та важко, друже,
у смерть повірити твою,
що несподівано підкралась,
що погасила рано день,
що нагло струни обірвала
ще недоспіваних пісень.

ПРУТ ШУМИТЬ

Прут шумить, об скелі б'ється
І, всьому наперекір,
Наче птах із клітки рветься,
Виривається із гір.

Чому він лишає гори?
Чом спішить в далекий край?
Погуляти в синє море
Запросив його Дунай.

— Поспішай скоріше, сину,
Не затримуйся в путі,
Кидай гори, полонини,
Береги свої круті.

Від старого Аккерману
Я почув у далині
Рідну пісню довгождану,
Найлюбимішу мені.

Я старим побачив зором:
Від радянської землі
В наші води синім морем
Підпливають кораблі.

Над лиманом пісня летіть.
Швидше, друже, поспішай! —
Прут шумить, об скелі б'ється,
Котить води на Дунай.

НА ВЕРШИНІ КРУГОЗОРУ

(З алтайського зошити)

Іще зусилля і здолаєм гору,
і на вершину зійдемо усі,
і даль гірську з ясного Кругозору
побачимо в усій її красі.

Ось і вона, вершина! І під нами
в піднесеній над світом далині,
високими і грізними валами,
застигло море — гори мовчазні,—

Серпанком позолоченим повиті
під небом незахмареним, ясним,
лягли до ніг покірні й сумовиті,
обвіяні мовчанням голубим.

Немов за труд висока нагорода —
розкрилася незаймана природа.

КАТУНЬ

(З алтайського зошити)

Катунь гримуча, все тобі замало
розгону, волі; на твій путі,
що повставало, те покірно впало,
скорилося збунтованій воді.

Ти все кипиш у ложі кам'яному,
стреміш вперед і твій безумний рев
могучому подібний бурелому
і стогону незламаних дерев.

Ти все гримиш. Тобі немає впину.
Лиш гори розколовши крем'яні
і вимкнувшись з порогів на долину,
спокійною стаєш на рівнині.

Без боротьби порив твій ущухає.
Хіба не так з людиною буває?

Ярослав Цурковський

КОБЗАРЕВІ

Як вибухи неvigаслих вулканів,
твої полум'яні пісні зривались
— від юного кріпацтва аж по Канів —
у местний, вільний заповіт
і скелі рабства розривали,
як — динаміт!

Мов з кулемету влучні кулі
сікли в недолю — вкрай безмовну —
думи твої. В безжурні гулі
панів ти вкинув гнівну бомбу!

О, Дніпре твій — ріко кривава,
ти — ненька дум, козацька слава!
Мов тирса у степу, ті хвилі
— предки з курганів нещасливі —
гладять тебе, а заздрі зорі
жемчужать небо. В синім морі —
чайка, а сонце лине, лине
у сад вишневий, до дівчини...

В червоних мріях, в ярі дні
горділи ми тобою.
Твій гімн співали ми бліді,
в тюрмі і за тюрмою.

Царів і шляхту,
погань stokляту,
мов урагани —
гнали титани:
думи твої хуртовинні!
В тебе є сила,
буря лавинна:
— Геть скавучіння!
Громокипіння!..
Та ж деспот гримне: „Винні! винні!“

Ти славен — народ із яру
повів у простори всесвітні;
безсмертно гукнувши: — Не вмиру! —
в літаври ударив завітні.

.....

Було колись в Україні
ревлі гармати...
Була вже ніч. Землі Лева
сонцем поливати
рушили бійці.

Ідуть... Ідуть
від понеділка до вівторка
бійці. А молот, серп і зірка
верстають срібну путь.

Співають чорнобриві і гордо прапори цвітуть, як маки:
музики грають аж троїсті...

Сталін дав волю — сні стогінні!
Прибоєм всі: Слава! Правда наша!
... а стоголоса, в сяйві проміння —
по радіо пісня Тараса.

Хоч стільки дум твоїх воспоєно по всій широкій Україні —
на панщині, а потім в клітці панській,
то всю полуду зняв, на шпилі гордощів підняв тебе в натхненні
люди всерадянський!

Ех! вже не буде пан пикатий
нами лани на глум орати!
Голодні — ситі з полуденку
волі!.. і над Дністром Шевченко.

І кожний з нас — як в джерело — до його дум
припав: співає слово вщерть по слові.
По-сталінськи вже люди йдуть. О скільки дум —
яріє, двіє тут!.. Кобзар у Львові.

Львів, 1940 р.

Микола Трублаїні

ГЛИБИННИЙ ШЛЯХ

РОМАН¹

НА РОЛЬ ДОКТОРА ВАТСОНА

Другого ж дня я намагався виконати доручення Ліди і сам шукав зустрічі з Ярославом Макаренком. Але знайти інспектора тунельних робіт було не легко. Ранком я двічі несміливо стукав до нього в номер, але на стук ніхто не відповідав. Пізніше спитав порт'є, чи виходив уже Макаренко із своєї кімнати і довідався, що з учорашнього дня він сюди не повертався. Треба було його шукати в управлінні будівництва. Я мав їхати туди ще й тому, що збирався сьогодні потрапити до Саклатвали і хоч коротко звітувати йому про свою роботу за кордоном, бо був певен, що мого довгелезного письмового звіту, якого я свого часу надіслав сюди, він не читав.

Об одинадцятій годині ранку я зайшов у колосальний будинок управління Бато - Віабуду. Виявилось, що в ту частину будинку, де були кабінети Саклатвали, Макаренка та інших керівних працівників, можна заходити лише маючи перепустку. На щастя, видача перепусток була дуже добре впорядкована і забирала максимум дві — три хвилини. Мені дозволено було пройти в секретаріат Саклатвали і це давало змогу обійти кабінети всіх начальників. Звичайно, передусім я зайшов до кабінету Макаренка, але виявилось, що він ще позавчора виїхав у східну зону будівництва і повернеться лише днів через три. Ця непередбачена перешкода роздосадувала мене. Коли відтіля я перейшов у прийомну Саклатвали, то зустрів там Ліду, що ждала, поки її покличуть до академіка. Лише я встиг сказати, що Макаренко повернеться до Іркутська, як її покликали. Мені доводилось чекати на свою чергу. Вражало, що в прийомній дуже мало одвідувачів — я був третім на черзі, а після мене ніхто більше не заходив. Очевидно, секретаріат Саклатвали вмів організовувати справу так, щоб відвідувачі не забирали багато часу в академіка.

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 1, 2, 1941 р.

Я готувався до розмови з керівником Бато-Віабуду і згадував учорашні поради Черняка. Він радив не залишатися на роботі в системі будівництва, а повернутися знову до редакції журналу, обіцяючи, що, до закінчення будівництва, мені доведеться писати в основному нариси про Бато-Віа. Така пропозиція мене цілком влаштовувала, бо всяка інша посада хоч в деякій мірі примушувала до адміністративної діяльності, а це ніколи не було мені до душі. Черняк передбачав, що академік міг запропонувати мені знов посаду в Пресбюро, але не радив погоджуватися, бо це, мовляв, перетворитися на завідувача „конторою дописів“.

На моє здивування, мене покликали до кабінету лише звідти вийшла Ліда. Двоє попередніх одвідувачів, що дожидалися прийому, були явно цим незадоволені. „Чи не вона зробила мені протекцію?“—подумав я, киваючи дівчині, що привітно усміхнулася до мене.

Академік приймав у своєму величезному кабінеті. Всі знали, що він любить великі кімнати. Вікна були позакриті грубими порт'єрами, що не пропускали денного світла, кімната освітлювалась лише великою настільною лампою під зеленим абажуром.

Саклатвала вражав своєю блідістю. Його велика борода стала біла-білісінька, голову теж вкривала сивина. Очевидно, останнім часом він багато працював і, відмовившись від свого колишнього режиму, перейшов до інших засобів підтримувати працездатність. Про це свідчило і штучне освітлення в кабінеті і кава, що стояла на столі перед академіком. Я одразу помітив, що кава по-турецькому—не дуже гарна штука для серця, але, безперечно, перебиває сон.

Академік зустрів мене усмішкою, що ховалася в бороді, запросив сідати ближче і не звертати уваги на трохи незвичну обстановку.

— Запрацювавсь,—сказав він,—та вже лишилось небагато. Розповідайте ж про ваші закордонні враження.

Я дуже цинив час керівника Бато-Віабуду і, не бажаючи затримувати його, виклав свої враження за п'ять хвилин. Але він не виявляв бажання одразу відпустити мене.

— Так ви кажете,—звернувся він до мене,—що за кордоном усвідомлюють стратегічне значення нашого будівництва?

— Так, лише по-різному оцінюють це значення. Я писав у своєму звіті... Не знаю, чи довелося вам його бачити.

— Я уважно його перечитав. Але мені хотілося б ще почути від вас, бо це дуже важливо.

Що я міг ще йому розповісти? Плітки, які доводилось чути не так від чужоземців, як від наших інженерів, що приїздили туди. Я напружував пам'ять, намагаючись пригадати якісь визначні факти, про які не написав у звіті.

— А скажіть, захоплюються там колосальністю нашого будівництва?

— Це безперечно, хоча є чимало злобителів, які пророкують, що воно призведе до фінансового, а потім і економічного краху держави.

— А за ним до військового,— засміявся Саклатвала.

— Мабуть. У всякому разі, там є люди, які кажуть: „хай будують грандіозніше; чим дорожче це буде коштувати, тим корисніше для нас“.

— Інтересно... Ну що ж, побачимо, раз почали, будемо й кінчати... Так... А що ви тепер збираєтесь робити?

Я розповів йому про пропозицію Черняка. Саклатвала схвалив її і пообіцяв сприяти мені в роботі.

— Я хотів би зробити вас літописцем нашого будівництва,— сказав він на прощання,— але це залежить від вас. Може ви сами ним станете. Цими днями у нас сесія Наукової ради. Запрошую і вас. Тільки знайте— писати про неї, мабуть, не можна буде. Через рік, півтора— будь ласка. Отже, побувати вам на сесії буде корисно.

Я гаряче подякував за це запрошення. Скільки мені було відомо, з журналістів на сесіях Наукової ради бував лише Черняк, але ж він сам входив до складу ради.

Попрощавшись, я пішов шукати Самборського. Знайшов його досить швидко і спитав, коли поїдемо на будівництво.

— Наприкінці дня. Сидіть дома, я заїду по вас, заберемо Аркадія Михайловича й Тараса.

Можна було повертатися до „Вітязя Іркутє“, що я і зробив. Незабаром уже входив до вестибюлю готеля, коли мене хтось покликав. Я обернувся і побачив людину, яку одразу не міг впізнати.

— Та це ж Кайдаш,— сказав той, хто покликав мене, і підійшов, щоб потиснути руку.

Придивившись, я нарешті впізнав його. Це був слідчий особливих справ, що колись невдало розшукував Тараса Чутя.

— Томазян?— спитав я.

— Він самий. А я заходив сюди пошукати вас. Хоча одночасно встиг зайняти тут номер.

— Якщо вам потрібний, то прошу зайти до мене.

— Ні,— і він, забравши у порт'є ключ від номера, запросив зайти до нього.

Я не розумів, що було потрібно слідчому. Чи розшукав він нарешті людину, яка скинула Тараса Чутя з поїзда? Мені про це ніхто не писав, а приїхавши до Іркутська і зустрівшись з друзями, я нікого не встиг розпитати, чим закінчилися розшуки.

Слідчий займав кімнату на першому поверсі.

Через кілька хвилин ми сиділи на дивані поруч, і Томазян розповідав досить цікаві речі.

— З Москви я прилетів учора ввечері. Ви прибули на день раніше і, мабуть, знаєте про пригоду з поштовим літаком, який летів із Свердловська до Іркутська.

— Загубив у повітрі двох пасажирів?

— Еге, ця подія мене цікавить, бо, як не дивно, вона зв'язана із злочином, який, ви, мабуть, пригадуєте, я не міг викрити років півтора тому.

— Щойно про нього подумав.

— Згадали? Так от я певен, що тут діяла та сама рука.

— Пробачте, розмова з вами для мене досить несподівана... У кожному разі, мені не ясна причина злочину ні тоді, ні тепер.

— Не бійтесь, я вас не підозрюю в цьому злочині,— сміявся слідчий.— Трохи згодом поясню, чому ви мене цікавите. Щодо причин першого злочину, то вони для мене теж не зовсім зрозумілі. А от другий, тут причини вгадаєте й ви, коли скажу, що з одного поштового мішка на літаку зникла частина важливої кореспонденції, адресованої з лабораторії металів будівельного інституту сюди в Іркутськ.

— На ім'я Ліди Шелемехи?

— А відкіля ви знаєте.

Вона ж працює в тій лабораторії, а тепер приїхала сюди за викликом Саклатвали.

— Бачте, ви знаєте дещо, що стосується цієї справи. Може саме тому я й звертаюсь до вас.

— Але я більше нічого не знаю.

— Добре, добре, тепер слухайте мене. Поки ви їздили по закордонах, тут після незрозумілого злочину з Тарасом закрутилися чортівські справи. Я один з тих, кому доручено їх розплутувати. Ми викрили кілька розвідувальних чужоземних організацій, які цікавляться Бато-Віабудом, проте є підстави гадати, що основного ми не знайшли. Кілька днів тому мені здавалося, що я натрапив на його слід, але... він зник у повітрі з літака і не сам, а ще захопивши цього йолопа Черепашкіна. Зараз у тайзі шукають два трупи, однак боюсь, що знайдуть лише один... того маніяка, коменданта будинку. Із спеціальними завданнями я приїхав сюди. Треба вам сказати, що за останній час я перетворився з пристойного юриста в якогось Шерлок Холмса. І тепер шукаю свого лікаря Ватсона... Не для того, щоб записував мої поневіряння, а щоб дружньо допоміг розібратися в справі. Таким Ватсоном, я хотів би цього, могли б стати ви.

— Я?!

— Так. Цьому сприяє ваша довгочасна відсутність, ваші дружні взаємини з людьми, яким загрожує небезпека, ваша спостережливість, а що вона у вас є, я в цьому переконаний. Нарешті, ваша професія. Мені потрібний помічник, якого б не могли підозрювати в хороших взаєминах зо мною, якого б

вважали безпечним і в той же час потрібним ті, хто по-лює за державними таємницями. Журналіст, що стоїть близько до керівних робіт будівництва, це принадливо для цікавих. Крім того, ваша професія дає змогу легко пересуватися з місця на місце. Будьяку поїздки і зустріч можна виправдати інтересами преси.

Зустріч з Томазяном, його розповідь і пропозиція були такі несподівані, що я не знав, що йому відповісти на це. Але не міг йому не вірити. Факти, про які він розповідав і те, що напередодні я чув від Ліди про Макаренка, хвилювало. Я вбачав у них чимало неприємностей для тих, кого любив, чию дружбу цінував або чие довір'я хотів здобути. Відповісти згодою на цю пропозицію було легко, та все ж не зовсім розумів Томазяна. Відкіля в нього таке довір'я до мене? Мабуть, він угадав мою думку, бо заговорив саме про це.

— Може дивуетесь, що так одразу, без попередніх розмов звертаюся до вас. Запевняю, що свого часу, — тільки ви не сердьтесь, — я докладно знайомився з вами, як і зо всіма, хто тоді мав якесь відношення до Тараса Чутя. Враження залишилось найкраще. А про вашу поведінку за кордоном розповів один з тих, кого нам довелося затримати тут.

Я спалахнув. Це був натяк на той єдиний випадок, коли в одному з ресторанів, залишившись сам-на-сам з чужоземцем, я дістав пропозицію дати за відповідну плату, здавалося „невинну“ інформацію для одного агентства. Я там же надавав тому суб'єктові ляпасів. Бачити цього ніхто не бачив, розповідати про це я не розповідав.

— Він з'явився сюди?

— Так. І врешті змушений був признатися.

— Я розповів про той випадок лише нашому консулові.

— Теж знаю. Ну, а тепер ми з вами повинні надавати ляпасів комусь соліднішому.

— Гаразд, я згоден.

— Дуже радий, мій друже, Ватсон. В такому разі дозвольте вас коротко поінформувати. Ми будемо зустрічатися рідко. Для листування передам вам шифр. Даві кілька можете залишатися в Іркутську. По змозі не випускайте з поля зору таких людей: Ліду Шелемеху — бо йдеться про здобуття через неї рецепту нового сплаву; Самборського — у нього зараз є рисунки літостата нової конструкції; ну й Макаренка. Останній знає все. Можливо, ним теж цікавляться, хоча мене особисто він цікавить трохи з іншого боку...

— Ви підозрюєте його?

— А ви щось знаєте?

— Чув деякі плітки.

— Отож бо й лихо з цими плітками. Хотілося б не звертати на них уваги, але цей інженер поводить ся якось дивно.

Я дуже хотів би помилитися... Та ми про це матимемо спеціальну розмову, Ватсоне...

— Ви надовго залишаєтесь в Іркутську?

— Сьогодні виїду в тайгу перевірити як організовано розшуки пасажирів, що випали з літака, потім повернусь і сидітиму тут, поки цього вимагатимуть обставини.

— Я теж збираюся сьогодні з Самборським поїхати оглянути одну з його ділянок на будівництві.

— Гарзд. До побачення, Ватсоне!

Ми розпрощалися. Я пішов до себе, але дорогою зазирнув до Аркадія Михайловича, щоб попередити про наш від'їзд. Професор сидів дома сам, Тарас десь вийшов погуляти.

Виявилось, що Аркадій Михайлович не збирається з нами їхати.

— Хотів, хотів поїхати,— бідкався старий,— я ж кілька місяців тут не був, кажуть дуже все змінилося. Але затримує одна справа. Ярослав дав мені складну задачу... І охота мені її розв'язати. Треба посидіти, подумати.

— Цікаво, що то за задача.

— Подождіть, голубе,— відказав він.— Краще порадьте, як мені Тараса біля себе залишити.

— А що таке?

— Спало Ярославі на думку усиновити хлопця.

— Як усиновити? У нього ж батьки є.

— То ви не знаєте? Та й відкіля ж вам знати! Минулого року померли. Спалахнула несподівано у Стародніпровську холера, було жертв із тридцять, і як на те... Зостався Тарас сиротою.

Це була новина, яка справді мене вразила, бо як і всі, відчував величезну симпатію до хлопчика.

— У кого ж він тепер живе?

— У мене жив зиму, я сподівався, що зостанеться. Та ні, убгав собі Ярослав якусь нісенітницю в голову... Воно й усиновити такого дорослого хлопця трохи дивно. Але головне— Тарас мій щось до Ярослава липне... Просто біда.

— А як у вас взаємини з Ярославом?

— У мене взаємини непогані. Ви ж, мабуть, знаєте, його тепер усі лають... Ну, а я не зважився б... Можливо, він помиляється... Впертий дуже... Говорити з ним на цю тему не можна. Відлюдний став. Ото лише зо мною, з Шелемехою і Тарасом по-людському говорить. Та хай... Подождемо, коли будівництво закінчиться.

Мені здалося, що всі нетерпляче ждали закінчення будівництва не лише задля його закінчення, а для того, щоб розрядити ту важку атмосферу, яка створилася навколо одного з його провідних керівників.

Ми умовилися з Аркадієм Михайловичем, що він пришле Тараса до мене.

Десь біля шостої години Самборський з'явився у „Вітязь Іркуте“ і забрав нас з Тарасом. Аркадій Михайлович таки не поїхав, а про причини Самборському теж не сказав, обіцяючи розповісти, коли повернемось.

Прекрасним гудронованим шосе мчала машина на північ. Це був останній випуск дорожнього авто, в якому можна було влаштувати чотири койки, щоб виспатися, користатися електричною кухонькою та радіотелефоном, поворотом важільця запустити маленький моторчик, щоб закривав або відкривав дашок машини.

Ми їхали в напрямку до Качуга, випереджаючи численні вантажні й легкові машини, бо наш шофер належав до любителів швидкої їзди. Паралельно шосе тяглися під'їзні вузькоколійки, по яких безперестанку гуркотіли поїзди, складені з маленьких вагончиків.

— Це в основному йдуть вантажі на мое будівництво,— похвалився Самборський.

Дорогою він розповідав чимало цікавих речей, але найбільше приділяв місця у своїй розповіді будівництву, яким безпосередньо керував.

— Ми пробиваємо тут підземне русло для ріки, яка витікатиме з Байкала і впадатиме в Лену,— говорив він. Як майже все в нашому будівництві, така споруда не має прецеденту в історії. Власне, це буде підземна Ангара. Ви ж знаєте, в Байкал впадає приблизно сто річок, серед них такі великі, як Селенга, Верхня Ангара, Баргузин. Але з Байкала витікає лише одна Ангара, або інакше Верхня Тунгуска, яка впадає в Єнісей. Тепер з Байкала витікатиме уже дві ріки. Підземна Ангара впадатиме в Лену. Лена братиме початок з Байкала. На цій підземній річці ми створимо водопад, що своєю силою дорівнюватиме і навіть перевершуватиме Ніагару. Підземна ріка, витікаючи з Байкала, не знатиме ні весняної поводи, ні літнього обміління. Озеро, рівень якого на 453 метри вищий від рівня моря, це велетенське водосховище, що регулюватиме витрату води. Тунель — русло абсолютно рівне і йтиме на глибині чотирьохсот тридцяти трьох метрів над рівнем моря. Отже, глибина нашої ріки дорівнюватиме двадцяти метрам. Приблизно за кілометр від озера ми робимо заглиблення на п'ятдесят метрів і утворюємо водопад, забираючи його воду у труби та пускаючи її в турбіни підземної гідроелектростанції. Потужність цієї гідроцентралі становитиме десять мільйонів кіловат.

— Це двадцять Дніпрельстанів,— промовив Тарас, з захопленням слухаючи інженера.

— Приблизно ... але крім цієї гідроелектростанції будуємо ще дві. Одну на Шаманському, а другу на Падунському порогах

Ангари, що знаходяться в її середній течії. Перша станція потужністю приблизно на два, друга — на два з половиною мільйони кіловат. Будується ще кілька невеликих гідростанцій. Одна з найоригінальніших — Зиркизунська на річці Іркут. Недалеко від Байкала ріка Іркут протікає вузькою глибокою долиною. Обходячи гірський Зиркизунський хребет, Іркут робить вузьку петлю кілометрів сорок завдовжки і лише три — чотири кілометри завширшки. Ми пробіли під тим хребтом чотирьохкілометровий тунель і скинули ріку з висоти сімдесяти метрів. Там поставили станцію на п'ятдесят тисяч кіловат. Коли у вас буде час, обов'язково поїдьте туди і подивіться на штучний водопад. Там дуже мальовнича місцевість: дикі гори, тайга. Чудесно полювати. Здається, колись ви захоплювались мисливством, — звернувся він до мене.

— Було таке, — відповів я, — хоча за кордоном не довелося брати рушницю в руки.

Смеркалося, коли прибули у місцевість, куди віз нас Самборський. Тут, під землею, починалося будівництво. Про нього свідчили численні копри шахт та терикони породи поруч них.

— Ми відпочинемо, трохи закусимо, а тоді спустимось у моє підземне царство, — сказав Самборський. — Там для нас бай- дуже, день чи ніч надворі.

Залишивши машину у дворі великого приземкуватого будинку, що нагадував вантажну залізничну станцію, ми пройшли в контору начальника надземних робіт на цій ділянці. Самборський коротко розпитав про справи, а потім попросив замовити нам закуску в буфеті та приготувати костюми для спуску в копальню.

— А без спеціального костюма спускатися не можна? — поцікавився Тарас.

— Можна, але там не дуже чисто. Трапляється вода по коліна. Не помітиш і потрапиш ногою. Брили каміння і пісок швидко попсують черевики, а біля машин можна замастити костюм.

Закуска, що складалася з бутербродів і кави, забрала небагато часу, а переодягання і того менше. Незабаром Самборський ввів нас до однієї з найближчих копалень. Уже заходила ніч, навколо світили ліхтарі, але робота не припинялася. Невгаваючи гуркотіли по рейках невеликі поїзди, гули важкі восьми- й десятитонні ваговози. Я знав, що скрізь на будівництві „Бато-Віа“ роботи провадяться цілу добу, але досі не уявляв собі цих нічних робіт, які своїми масштабами не відрізнялися від денних. Мимоволі поставало запитання: „Навіщо поспішати і яких величезних додаткових грошей це коштує“. Тепер розмовляти про це не довелося, бо Самборський вже запрошував у кліть підіймальної машини.

Після дзвінка, що був сигналом, ми відчули, як почали провалюватися. Дорогою кліть разів два здригнула, але ось швидкість падіння почала зменшуватися, і незабаром кліть зупинилася. Інженер відчинив дверцята, і ми вийшли у величезну підземну галерею. Нас зустріли два чоловіки. Один з них зачинив дверцята і дав сигнал підіймати кліть. Другий підійшов до Самборського, привітався з ним, потім з нами і відрекомендувався, що він черговий на дільниці.

— Я з товаришами огляну роботу по всьому сектору, — сказав йому Самборський. Далі звернувся до нас: — В цьому місці, де ми стоїмо, буде русло нової ріки. Тут протікатиме Байкальська ріка, яка впадатиме в Лену. Доречі Лена стане ще повноводніша, ніж тепер, вона буде судноплавна аж до Качуга, а звідси підземні шлюзи зв'яжуть її з Байкалом. Тоді морські пароплави зможуть проходити з Льодовитого океану в Байкал, а менші з них підуть відтіля вгору по річці Селенга в Монгольську Народну Республіку, тобто в глибину Центральної Азії.

В цей час до того місця, де ми стояли, з гуркотом наблизився поїзд великих вагонеток, повних породи. Автоматично скинувши вантаж на підймальний конвеєр, поїзд рушив назад, вистукуючи колесами на стрілках. Тим часом конвеєр швидко повів породу нагору.

— Будь ласка, — звернувся інженер до чергового, — викличте нам електродрези́ну.

Черговий, подзвонивши по телефону, сказав, що через п'ять хвилин дрезина буде тут.

— Нам доведеться їхати електродрезиною хвилин тридцять, — пояснив Самборський. — Покищо звертаю вашу увагу на стіни цієї галереї. Вони прорізані в суцільних гранітах, сієнітах і трапах. Де-не-де траплялися м'якші породи і підземні води, далі ви їх побачите... Ми їх цементували, щоб забезпечити від вимивання водою. Там, де води не буде, спеціального внутрішнього обладнання стін ми не провадили. Цим наші підземелля відрізняються від підземель головного тунеля, де, крім цементування, все покрито спеціальною склистою масою пайрекс-алюмінієм. Коштує це дуже дорого.

— А навіщо це роблять? — поцікавився Тарас.

— То вже спитай Ярослава Васильовича, — відказав Самборський і, очевидно, не бажаючи говорити з хлопчиком на цю тему, перевів розмову на інше.

— Ви знаєте, — звернувся він до мене, — перші півроку ми страшенно мучилися тут з твердими породами. За розрахунками, на підставі перших дослідів, виходило, що до Байкала доведеться пробиватися не менш семи років.

— Ну, і як вийшли з того становища?

— От зараз проїдемо далі, я покажу „чудо-юдо рибу-кит“, що виручає будівництво.

В цей час підійшла електродрезина, що мала одвезти нас на „фронт робіт“ як тут називали місце, де відбувалося головне вибирання ґрунтів.

Дрезина виявилася дуже зручною машиною, що нагадувала невеличкий автомобіль-фаєтон, посаджений низько над землею. Крім шофера могло сісти ще три чоловіка. Ми зайняли місце, і водій торкнув свою машину. Вона мчала по галереї, немов по шосе, іноді виїздила на рейки для вагонеток і тоді ще більше прискорювала свій біг. Я і Тарас з захопленням спостерігали, як перед нами з'являлися і зникали то добре освітлені, то напівтемні численні тунелі, вірніші, галереї та переходи з різними машинами, дивним устаткуванням і дуже обмеженою кількістю людей.

Мотор дрезини гудів і заважав розмовляти, але іноді щось затримувало наш рух, шофер на кілька хвилин спиняв мотор і тоді ми засипали Самборського питаннями.

— Тут надзвичайно тверді ґрунти,— кричав Тарас, розглядаючи стіни і стелі.— Як ви їх подолали?

— Я ж казав, що скоро покажу те, з допомогою чого ми пробили цю велетенську скелю. Ці кам'яністі ґрунти для нашого будівництва дуже добра річ, але ж пробивати їх справді коштує дуже багато енергії.

Тим часом шофер повертав регулятор швидкості і ми знов їхали колосальним коридором. Я намагався уявити собі, як сюди рине вода і понесеться стрімка ріка. Чи заповнить вона весь цей тунель? Мабуть ні, бо тут висота більша за двадцять метрів і майже під стелею йде балкон-коридорчик. Можна було догадуватися, що той балкончик мусить бути проходом, коли тут потече вода. Але все ж коридор надто вузький для такої кількості води, яку потребує станція на десять мільйонів кіловат. Скориставшись ще однією затримкою дрезини, я спитав про це у інженера.

— Ваша думка правдива,— відповів він мені,— але я забув вам сказати, що тут буде кілька паралельних річок. Ми гадаємо, що це безпечніше для будівництва. В разі якоїсь аварії, вибуватиме з ладу лише частина нашої підземної ріки.

Дрезина знов рушила, але тепер вона йшла вже не так швидко, бо все частіш доводилося об'їздити або зустрічати ваговози, різні машини, групки людей.

Раптом почувся сильний дзвінок, перед шофером спалахнули одна за одною три червоні лампочки і дрезина зупинилась.

— Що трапилось? — спитав я.

— Далі їхати не можна,— сказав шофер.— Сигнал попереджає про довгочасну закупорку на шляху.

— Як бачите, сигналізація у нас прекрасно автоматизована,— похвалився інженер.— Ну що ж, далі можна пройти пішки, тут недалеко. А дрезина, як звільниться шлях, підійде за нами. Хочете пройтися?

— З охотою,—відповів Тарас, вискакуючи з машини.

Не заперечував і я, а тому негайно вийшов за хлопчиком.

Самборський дав розпорядження шоферові і повів нас по підземеллю.

Тепер коридор, яким ми йшли, значно розширився. Стеля його, підперта грубими колонами, піднеслась ще на кілька десятків метрів і коли я зводив голову й дивився вгору, то, слово честі, мені робилося страшно. Це почуття страху нагадувало щось подібне до того, як дивишся із стрімкої скелі у прірву. Робітників нам зустрічалося щораз більше й більше, доводилося часто переступати через рейки, навколо виднілися колосальні підймальні крани, і здавалося, що ми потрапили в якийсь великий морський порт.

Скреготіння невидимих машин стало таке голосне, що, розмовляючи між собою, люди підвищували голос. Ми теж починали кричати один одному, але я не завжди розбирав, що каже мені Тарас або Самборський.

Колосальні прожектори освітлювали все навколо і, здавалося, було видніше, ніж удень. Від світла боліли очі. Майже всі, кого ми зустрічали, мали на головах дивної форми шоломи, а на очах окуляри. Коли я зауважив Самборському, що світло ріже очі, він відповів, що зараз дістанемо окуляри світлофільтри.

— А навіщо тут стільки світла?

— Перевіряють пройдений тунель. Треба, щоб навіть голка не заховалася від зору тих, хто перевіряє.

Скоро ми помітили вдалені великий елепсоподібний металевий циліндр на гусеницях. Його передньої частини не було видно, але відтіля розносилося по підземеллю скреготіння.

ЛІТОСТАТ

— Ось перший літостат, який ви бачите,—сказав Самборський, показуючи на ту машину.—Чудо-юдо риба-кит, так його жартома називають робітники.

Тарас одразу ж хотів бігти подивитися на небачену машину. Ще дорогою він розповідав, що дуже цікавиться машинами, але за своє життя бачив лише паровоз, автомобіль, літак та катки, якими утрамбовують шосейні шляхи. Не диво, що його наче магнітом потягло до літостата, але Самборський не пустив.

— Не поспішай,—сказав інженер,—на все свій час. Так підходити туди не можна. Ось зайдемо до цієї комори,—і він повернув до невеликої прибудови під однією колоною.

То була комора, де переховувався різний інструмент. Там, на прохання інженера, нам видали шоломи, подібні до тих, які ми бачили на робітниках.

— Надівайте,—сказав Самборський,—цей шолом має навушники із звукофільтрами. Це винахід нашого спільного

знайомого, фізика Гоппа. Пригадуєте високого, худорлявого блондина, що провів з нами вечір на солярії у Аркадія Михайловича.

Я пригадував цього фізика, хоча не був певний, що впізнав би його, коли б знов з ним зустрівся.

— Ось тут є регулятор, бачите,—показав нам Самборський на чорний диск із стрічкою, що звисувався на груди.— Ним можна регулювати число коливань, що їх сприймає наше вухо, а також силу звуку. Це надзвичайно корисна річ насамперед тому, що дає змогу нормально розмовляти тут під час роботи.

Ми з Тарасом негайно зайнялися дослідями по регулюванню і переконалися в справедливості слів Самборського.

— А окуляри,—продовжував той,—захищають очі від піску, пилу і кам'яних бризок, а також правлять за світлофільтри, коли надто сильно світять прожектори.

— Ну, тепер можемо йти далі,—запропонував Самборський.—Ви побачите машину, яка гризе каміння, наче кріт чорнозем, розтирає його на пісок, одночасно виконуючи дрібні роботи, ріже ґрунт струменем води під тиском в тисячу атмосфер, розтоплює найтвердіші породи за допомогою вельтєнської вольтової дуги.

— Так ось воно, чудо землекопальної техніки!—вихопилось у мене.

— Я не сказав би, що чудо, хоча дехто запевняє, ніби на літостаті можна пройти до центру земної кулі. Машина, до якої ми наближаємось, одна з найновіших конструкцій, літостат С-16.

— А хто її винайшов?—спитав Тарас.

— Інженери,—коротко відповів Самборський.—Вперше ідею такої машини запропонував Ярослав Васильович Макаренко.

— А що значить С-16?—допитувався хлопець.

Але Самборський наче не чув питання і, звернувшись до мене, сказав:

— Зараз ми зможемо піднятися в середину, зайти в камеру управління і докладніше ознайомитися.

— А що значить С-16?—знов спитав Тарас.

— Ну, назва конструкції. Ходімо швидше, будьте обережні, не спіткніться.

Спіткнутися таки можна було, бо навколо лежало безліч битого каміння, тяглись якісь шланги, грубезні електропроводи, телефонні шнури.

Ми стояли поруч циліндра, що стиха дрижав і гуркотів.

— Він не дуже голосний,—зауважив я.

— А ви б зняли шолом і послушали без звукофільтрів,—відповів мені робітник, що стояв поруч.—Тут, поки цих шоломів не було, то люди просто глухли і зривали собі голоси.

Залізними східцями піднялися в кабінку управління літостата і там побачили інженера-механіка, що керував роботою цього агрегату. Перед ним стояла розподільна дошка і телефонний апарат, який зв'язував його з різними відділами, де працювали спеціалісти електрики, піротехніки, механіки.

Самборський кивнув інженерові і кілька хвилин мовчки спостерігав його роботу. Інженер раз-у-раз переводив ручку на розподільній дошці та говорив по телефону. То він наказував посилити свердління, то припинити його і пропонував піротехнікам закладати фугаси, а потім командував „вибух!“. Після останнього слова чувся якийсь шурхіт. То так доносився шум вибуху крізь звукофільтри шолома. Літостат по волі посувався вперед.

— Яка його швидкість! — спитав Тарас.

— Він міг би пройти п'ять — шість кілометрів на добу, — відповів Самборський, — але складність тунельних робіт, недовстача електроенергії та необхідність провадити тут роботу широким фронтом, а значить рухатися то взад, то вперед, обмежують його швидкість приблизно п'ятьмастами метрів на добу.

Це один з найбільших сучасних літостатів. Кілька сот значно менших працюють на будівництві самого тунелю. Там легше працювати, бо розмір тунелю не такий великий, як тут. Але й там, за браком електроенергії, неможливо цілком використати ці апарати, тому ми поспішаємо із спорудженням електростанцій. Загалом, успіхи будівництва залежать від того, як швидко ми зможемо дати колосальну кількість електроенергії. Тут наші літостати вже кінчають роботу. Днів за десять почнемо установку і монтаж п'ятидесяти турбін по двісті тисяч кіловат кожна, а через місяць зірвемо перегородку, що відокремлює Байкал від підземного русла. Тоді вода з озера рине сюди, під Байкальський хребет, і в серпні ми забезпечимо будівництво потрібною кількістю енергії.

Слухаючи ту розповідь, я заплющив очі. В моїй уяві все, що я бачив і чув, проносилося наче сон. Ми залишили потужну машину і зійшли на твердий ґрунт підземелля. Самборський залишив нас на робітника-монтера, що порався біля телефонних проводів, а сам пішов глянути, як відвантажують роздрібнену породу.

Тарас довго роздивлявся літостат зовні і його увагу мабуть знов притяг невеличкий білий напис на стінці машини.

— Товаришу, — звернувся він до монтера, — може ви знаєте, що значить С-16?

Монтер, перебираючи в руках ізоляційну стрічку, що нею лагодив якийсь провід, недбало глянув на напис і, усміхаючись, відповів:

— „С“ — це перша літера прізвища конструктора машини, а цифра вказує номер конструкції.

— А хто ж конструктор?

— Хіба ви не знаєте? Він же щойно тут був.

— Самборський?

— Так.

Ми з Тарасом переглянулися.

— Будемо цінувати його скромність,— сказав я хлопцеві.

— Ой, посміюсь з нього, як повернемося до Іркутська,— виплескав в долоні Тарас.

Коли інженер повернувся, ми нічого йому не сказали.

В цей час до нас під'їхала електродрезина. Нарешті, шофер пробрався сюди. Була вже перша година ночі. Тільки-що вийшла нова зміна робітників і наш чічероне правильно зауважив, що вже час їхати спати.

Тарас пропонував ночувати в підземеллі, але Самборський не погоджувався, посилаючись на те, що тут немає тих вигід і комфорту, якими він хотів нас забезпечити на поверхні, в шахтарському будинку.

Назад їхали ще швидше, бо дрезина стала на рейки і котилася слідом за довгим поїздом з пороною, що мчав із швидкістю не менше як сімдесят кілометрів на годину. Вітер обвивав нам обличчя, чорні тіні вагончиків бігли попереду, а нас наздоганяла тінь дрезини. Скеляста стеля, мов прірва перевернута догори дном, нависала над нами, з гуркотом і брязкотом проносились зустрічні поїзди порожніх вагонеток, з'являлись і враз зникали глибокі темні вибої у стінах тунелю, скидаючись шляхами в таємниче підземне царство.

Тарас стомився, його голова сповзла мені на плече і коли дрезина зупинилася біля підіймальної кліті, хлопчина вже міцно спав. Шофер взяв його на руки й переніс у кліть.

— Хай спить,— сказав він.

— Та розбудить,— промовив Самборський,— ще носити такого здорового хлопця.

— А мені цікаво, чи міцний у нього сон,— відповів шофер.— Якщо не прокинеться, поки підіймемося на поверхню, дужий виросте.

— Хай буде по-вашому,— засміявся Самборський.

— А знаєте, що Макаренко його всиновити хоче?— сказав я Самборському, коли кліть поповзла вгору.

— Ну,— незадоволено промовив він.— Цього не слід робити. Ви підтримуйте Аркадія Михайловича й допоможіть умовити Тараса.

— Ви проти? Чому?

— Я думаю, що скоро й Макаренко відмовиться. Йому буде не до цього.

— А що?

— У нього будуть великі неприємності.

— Що ж таке?

— От почуєте, наробив він дурниць, а може й гірше. Та незабаром самі довідаєтесь. Я покищо нічого не казатиму.

Видно, Самборський був незадоволений, що й це сказав, але з його характером тримати щось в секреті було важко, бо він таки любив поговорити.

На поверхні ми ледве розбудили Тараса, але, прокинувшись, він тримався бадьоро і з великим апетитом повечеряв. Ще й насмішив мене, бо, п'ючи чай, почав приставати до Самборського з питаннями.

— Чого ви нічого не придумаете?

— А що саме?

— Ну, от машину якунебудь.

— Яку машину?

— От таку, як літостат, скажімо... Якийнебудь С-16 або С-20, чи я знаю як воно там називається.

Інженер стрепенувся, хотів щось відповісти, але тільки підозріло глянув на мене, покрутив головою і все ж не сказав, що конструктор літостата він.

Тарасові це дуже подобалось і щоразу, коли Самборський не дивився на нього, він лукаво мені підморгував.

Коли йшли спати, до мене звернувся черговий по „Будинку шахтаря“:

— Товаришу, вас шукав наш палеонтолог, просив, щоб ви завтра вранці нікуди не тікали, він буде у вас.

— А він уже приїхав?—спитав Самборський.

— Зараз же після того, як ви спустилися в шахту.

— Хто це?—спитав я.

— Ваш давній знайомий, Догадов. Знаєте?

— А як же! Тільки чого він палеонтолог?

— Вступив на роботу до Макухи. Пригадуєте географа Макуху? Так той географ завідує у нас картографічним управлінням і мабуть має багато вільного часу, бо займається чим завгодно, в тому числі й палеонтологією. Догадов, як виявляється, спеціаліст в цій справі. Ентузіаст страшний.

Мені було приємно почути про давнього знайомого і я попросив, щоб дали змогу побачитися з ним. Самборський обіцяв це зробити.

Хвилини через двадцять я вже спав і бачив уві сні чудернацькі машини, що продиралися до центру землі.

ДАВНІЙ ПРИЯТЕЛЬ

Він розбудив мене спозаранку, міцно обняв і багато шумів. Виглядав тим самим Догадовим, що й колись, лише змінив краги на чоботи і носив окуляри. У нього було мільон і одне запитання. Він мусив розповісти мені десять тисяч історій, що мали зацікавити журналіста.

— Тихше,—попросив я його.—Не розбудіть Тараса і Самборського.

— Пробачте, пробачте, але, друже, я мушу через дві го-

дини вирушати на схід, на Забайкалля. Там, в районі копальні № 945, на великій глибині знайдено кістки допотопних тварин. Виняткова знахідка! Ви розумієте, що всі світові вчені оближуться, коли дізнаються.

— Я ніколи й не гадав, що ви маєте нахил до такої сухої науки.

— Ну й сказали...

— Тсс... Тихше. Ходімо звідси.

— Ходімо, ходімо,—враз погодився він і тихенько, навшпиньках пішов до дверей.

Я взяв свій одяг, рушив за ним і одягся в коридорі.

Ми вийшли на вулицю, пройшли до їдальні, що в цей час була майже порожня, і, зайнявши в найдальшому кутку столик, попросили дати сніданок.

— Ну, в парламенті були?—поцікавився Догадов.

— Давайте вже одразу всі запитання,—попросив я.

— Скільки випили пива в Берліні? У „Таймс“ заходили? Де тепер Боб Кровслінг—король боксу? З Мері Лекок, із зіркою кіно, познайомились? Ресторан „Морська таємниця“, що на глибині сто метрів під водою, одвідали? Як виставка „Тридцять п'яте сторіччя“? Мікадо не довелося бачити? Що говорять про нас і про наш тунель? Від заздрощів не вмирають?

Крім цих питань, було чимало інших. Я відповідав п'яте через десяте, бо сам засипав Догадова питаннями. Знаючи його страшенну цікавість до всього, був певен, що він знав тут більше за всіх. І справді, палеонтолог коротко, але докладно розповів про такі новини, про які ніхто з моїх друзів і знайомих досі нічого мені не казав.

— Півредакції працює на будівництві,—повідомляв він,—розумієте, що за веселі зустрічі на кожному кроці.

— Відкіля ви зараз?

— З чергової командировки по останки діплодока і стерео-завра. Тепер мабуть на місяць в Забайкалля. Туди, певно, зі столиці хтось із спеціалістів приїде. Одне слово, я мисливець за допотопними тваринами. Ха-ха-ха! Але це дуже інтересно.

— Які основні тут зараз новини?

— А ви ще не освоїлись? Основне? Гм... Будівництво розгорнулося в колосальних масштабах, але боюсь, що з'їдять душу будівництва.

— Тобто? Неприємності у Саклатвали?

— Ні... Хіба Саклатвала душа будівництва? Всю справу веде Макаренко. Це виняткових здібностей людина. Але, як кожний геній, перебуває під ударами лютих заздрощів тих, хто його оточує. Про нього розпускають неймовірні плітки. Днями відбудеться засідання Наукової ради при начальникові будівництва, там інженери збираються дати йому бій. Засідання вже мало відбутися, але Саклатвала відклав. Академік начебто вагається і не знає, чию сторону підтримати.

— Хто ж підтримує Макаренка?

— Трудно сказати. У робітників він користується симпатіями. У більшості інженерів до цього часу теж. Але... поговор. Велика сила поговор. Пам'ятає „Севільського цирюльника“. Пригадує пісню того чорного кощіватого попа?

— А ви вважаєте, що Макаренко бездоганний?

— Хто розробив як слід проект? Хто вигадав літостат? За чікими вказівками сконструював його Самборський? Отут то й собака закопана, що приятель проти приятеля виступив. Пригадує, як колись цей інженер-енергетик афішував свою дружбу і все підкреслював: „мій найкращий друг“. Макаренка обвинувачують в колосальних зайвих витратах і гальмуванні темпів будівництва. Ви знаєте, колись архітектори поспішали і економили... Кінчалося це тим, що будинки, споруджені ними, або самі заваливалися, або їх вітер валив.

Мій приятель так пристрасно захищав Макаренка, що мене це вразило. Я вперше чув такий виступ. Навіть такі люди, як професор Довгалюк і полковник Шелемеха, що безперечно ставилися з симпатією до Ярослава, майже нічого не могли сказати в розмові зо мною на захист останнього.

— Ти просто захоплений цим інженером,— сказав я.

— Авжеж. Мені здається, що в нього якась особиста трагедія і це штовхає його на трохи дивне ставлення до людей.

Зауваження Догадова безперечно свідчило про його спостережливість.

— Ну, яка там трагедія,— сказав я недбало.

Він пильно подивився на мене і, повертівши в руках ніж, тихо промовив:

— Пробач, ти може не знаєш, але кажуть про якусь історію між ним і Лідою Шелемехою.

— Хто каже?

— Хто? Є такі.

— По-моєму, ти теж захоплюєшся плітками.

— Ти певен?—і він подивився на мене так, що я відчув, як запалали мої вуха. Чорт зна що, дожив до таких років і не навчився як слід брехати та критися.

— Ну, а хто може підтримати Макаренка?

— Мені особисто відома лише одна людина. На Забайкаллі працює інженер Кротов.

— Кротов? Хто він такий?

— Інженер-пневматик, керує там організацією вентиляційної системи.

— Стривай... Кремезний такий дядько з великим лобом.

— Так... Це його ознака. Ти знаєш його?

— Він у мене за кордоном був. Двічі приїздив: раз у Берлін, а вдруге в Нью-Йорк.

Про Кротова я міг сказати дещо. Але втримав язика за зубами. Цей самий Кротов випадково був свідком моєї роз-

мови з тим, кому довелося надавати ляпасів. Він зайшов у кімнату одразу ж після цього. Той випадок примусив мене найбільше запам'ятати мовчазного інженера.

— Що ж каже Кротов?

— Дуже докладно обґрунтовує проект і всі технічні заходи Макаренка.

— Цікаво було б почути...

— А ти приїжджай туди... Адже там найглибша копальня на тунелі. Більше як півтора кілометра глибини. Її пробили як досвідну. А я там буду кісточки збирати. Неодмінно приїжджай.

— Постараюсь. Ти ж знаєш, що я знов працюю спецком „Зорі“.

— Кращого й не можна бажати, хоча ти віддаляєшся від будівництва.

— Але всі доручення, одержані мною, стосуються тунеля.

Ми засиділися в їдальні, бо в кожного знайшлося що розповідати один одному. Догадов розпитував не тільки про закордон, він дуже цікавився моїми першими враженнями після приїзду на батьківщину, хотів дізнатися, як я знайшов старих знайомих, і знов, як колись, просив познайомити з Лідою, признавшись, що вона йому дуже подобається. Розповідав все нові й нові факти про тутешнє життя і кілька разів іронічно обмовився про Самборського.

В цей час в їдальню зайшли Самборський і Тарас. Вони вже встали і шукали мене. Догадов привітався з ними й заявив, що йому пора їхати на аеродром, а, прощаючись, спитав:

— Чули новину, що в Іркутськ прилетів літак, а по дорозі з нього пасажери випали?

— Це новина про позаторішній сніг,—іронічно відповів Самборський.— Ви чогось новішого не привезли?

— На жаль.

Догадов пішов, узявши з мене слово, що приїду до нього на Забайкалля.

— Не люблю цього типа,—заявив Самборський, коли палеонтолог зник.

— Чому?

— Не знаю. Мабуть тому, що він до мене теж симпатій особливих не виявляє.

— А ви завжди на це орієнтуєтесь?

— Ні,—засміявся інженер.— А чого ти, Тарас, задумався?—обернувся він до хлопчика, що справді сидів замислившись.

— Ви знаєте,—відповів той,—я десь уже бачив і чув цього товариша. Тільки ніяк не можу пригадати, де й коли саме.

— Мабуть, після того, як видужував, коли жив у Аркадія

Михайловича і навідувався до Антона Павловича. Це ж колишній співробітник „Зорі“.

— Ага... Ну, то мабуть там.

Після сніданку ми виїхали до Іркутська.

НАРАДУ ВІДКЛАДЕНО

До Іркутська повернулися дуже швидко. Самборський і я поспішали. У нього були невідкладні справи в управлінні, а я хотів провести Станіслава Шелемеху, що того дня виїздив на захід. Полковник і його дружина летіли літаком, хоча Ніна Володимирівна не дуже полюбляла повітряний транспорт. Вона умовляла чоловіка їхати поїздом, але той рішуче відмовився, заявивши, що до цього його може примусити лише погана погода. А погода в ті дні стояла виняткова хороша. Могутній антициклон, захопивши весь Західний Сибір і східну половину Європи, за передбаченнями метеорологів, обіцяв триматися два—три тижні.

Самборський зійшов біля управління, а ми з Тарасом поїхали в готель. Коли машина підкотила до „Вітязя Іркутського“, Станіслав з дружиною та сестрою вже виходив на вулицю, щоб їхати на аеродром. Ми зраділи, що встигли зустрітись, і я вирішив провести їх. Тарас, попрощавшись, пішов у готель, а Станіслав сів у моє авто, і ми поїхали слідом за машиною, в якій сиділи Ніна Володимирівна та Ліда.

Мені було приємно побути хоча б хвилин десять чи п'ятнадцять в товаристві Станіслава, сам-на-сам, перед розставанням. Правда, і я збирався не пізніше як за місяць—півтора поїхати до Москви, але могло трапитися по-різному.

— Слухай, у мене до тебе прохання,—сказав Станіслав.

— Заздалегідь обіцяю його виконати.

— Не кажи гоп, поки не перескочиш.

— А що саме?

— Тут залишається Ліда. Залишається невідомо на скільки, бо Саклатвала, здається, викликає до себе половину співробітників лабораторії металів. Ти житимеш у готелі по сусідству, так ось два доручення. Регулярно пиши мені про неї, бо похоже, ніби хвороба її почала прогресувати. Друге—активно втручайся, коли помітиш, що вона багато працює. Їй перевтомлятися не можна.

— Охоче беру на себе ці обов'язки. Правда, будуть дні, коли я виїжджати му... Але я постараюся не надовго.

— Куди ти збираєшся?

— На Забайкалля, хочу оглянути найглибшу шахту.

— Дев'ятсот сорок п'яту? Так Ліда теж там буде. В тому місці під землею якийсь завод будуватимуть, бо знайшли величезну кількість сировини для нового сплаву.

— Тоді це гаразд.

Ми вже проїхали півдороги до аеродрому і я поспішив звернутися до Шелемехи з новим питанням.

— Станіслав, я хотів би знати твою думку про Ярослава Макаренка.

— Чому це тебе цікавить? — спитав льотчик і допитливо глянув на мене.

— Бачиш, коли я виїздив за кордон, то, розпрощавшись з усіма вами, зберігав до нього велику симпатію. За кордоном чув, і тут знов чую численні негативні відгуки про Макаренка. Майже ніхто не говорить про нього позитивно. І... здається, цих розмов стає щораз більше й більше.

— А ти коли почуєш такі розмови, то обривай їх, щоб нікому не було охоти на цю тему говорити, — різко відповів Станіслав.

— Пробач, ти хочеш те саме зробити?

Станіслав крутнув носом, подивився на стелю машини, а потім відповів рівнішим тоном.

— Коли послухаєш інженерів, а тим більше неінженерів, що хворіють на заздрощі, то виходить, що Ярослав Макаренко справжній злочинець. Ну, а коли послухаєш самого Ярослава або Саклатвалу, то будеш протилежної думки. Я сам, на жаль, не інженер і, крім того, не мастак сперечатися.

Він помовчав. На докладну розмову вже не було часу, бо під'їздили до аеродрому.

— А щодо пліток про ресторани в Москві... ти мабуть чув? — пильно дивлячись на мене, спитав Станіслав.

Я підтверджуючи кивнув головою.

— Так це дурниці. Всі мають право бувати в ресторанах, а Макаренко бач мусить жити аскетом. Спеціально для їхньої радості. Одного разу в Москві я сам затагнув його до ресторану. Заздрощі — велика сила, але з'їсти Макаренка їм не вдасться. Саклатвала не дасть.

Машина зупинилася і ми мусили припинити розмову на цю тему. Біля дверцят нашого авто стояли Ніна Володимирівна і Ліда. За двадцять хвилин наші мандрівники вже сиділи у літаку, а пілот востаннє перевіряв мотор.

— Будете їхати в Москву, — кричала на прощання Ніна Володимирівна, — захопіть омулів і хариусів. Без риби до нас не з'являйтесь.

— Жду! — гукнув Станіслав, пересилюючи рокіт мотору.

Він намагався ще щось прокричати, але пілот дав газ і гуркіт покритв усі звуки. Літак рушив з місця, покотивши на старт.

Через півтори — дві хвилини машина знялася в повітря і, швидко набираючи висоту, горіла на сонці своїми блискучими частинами. Ми стежили як вона піднімалась чимраз вище й вище і, нарешті, на висоті 700—800 метрів взяла курс на захід, зникаючи в синіх просторах літнього дня.

Я взяв Ліду під руку, і ми повільно пішли до автомобіля.

— Вам у готель?—спитала дівчина.

— Так. А вам?

— В управління.

— Станіслав доручив мені доглядати за вами.

— Дякую за одвертість, але це може привести до того, що я вас уникатиму. Досить з мене було цих днів такої няньки, як сам Станіслав, а незабаром ще одна тут з'явиться.

— Хто?

— Юрко збирається приїхати.

Я хотів спитати її про Ярослава, але після згадки про Барабаша не наважився цього зробити. Та вона сама почала розмову про Макаренка.

— Ви не знаєте, коли повертається Ярослав?

— Ні, я ж останню добу провів із Самборським на його будівництві. Тепер заїду разом з вами в управління і там довідаємося.

— Ви знаєте, що днями я залишаю Іркутськ?

— Чув... теж від Станіслава. Виявляється, ви їдете туди, куди я дістав запрошення від людини, що мріє про знайомство з вами.

Цим Ліда одразу зацікавилася.

— На дев'ятьсот сорок п'ятій копальні? Хто такий?

— Там працює один палеонтолог. Збирає кісточки різних плеозаврів та ігуанодонів.

— Сам схожий на мастодонта,—засміялась Ліда.

— Ні, навпаки. Елегантний молодий чоловік. У всякому разі, молодший за мене.

— Так чому цей гробокоп мріє про знайомство зо мною? Невже є якась схожість між мною і, скажімо, стереозавром, кістяк якого я недавно бачила в музеї.

— Не думаю, щоб його зацікавила така схожість, але серйозно, я теж збираюсь туди.

— Можемо поїхати разом, але ви повинні виконати, свою обіцянку.

Ліда нагадувала про Ярослава. Тому я провів її в управління, і коли вона зникла в одному з коридорів, подався до бюро перепусток, а діставши перепустку,—в секретаріат інженера Макаренка. Його секретаріат складався з секретарки, друкарки і помічника. Останній був молодий інженер, дуже тихий, мовчазний і славився винятковими здібностями до різних обчислень. Всі троє мене не знали і тому мабуть зустріли увічливо - холодно. На питання, коли повернеться Макаренко, секретарка відповіла теж питанням — нащо він мені. Це найпідступніше питання. Воно призначається спеціально для того, щоб одіслати відвідувача до когось іншого. Сказати, що в особистій справі. Але я знав, що Макаренко, як і Саклат-вала, в особистих справах не приймав.

— У мене до нього важлива справа. Ви назвете мое прізвище і він мене прийме. Справа стосується будівництва,— абрехав я.

— На жаль, його зараз нема. Можливо, що незабаром приїде. Якщо маєте час, подождіть.

— А це скоро буде?

— Він може й зовсім не з'явиться, але приблизно через годину ми знатимемо точно. Двічі на день він регулярно дзвонить телефоном і повідомляє, де саме він і коли зможе бути в себе. Але в справах тунелю вас може прийняти помічник інспектора.

— Ні, мені треба Макаренка. Я подожду, коли дозволите,— і, не ждучи запрошення, востився на кушетці під вікном.

Секретарці залишилося тільки відповісти „будь ласка“, що вона зробила чемно, але, здається, не дуже охоче.

Прийомна у Макаренка була невелика. Сюди виходили двері з його кабінету та з кімнати помічника. За перегородкою сиділа друкарка.

Кількох відвідувачів, які побували за час мого сидіння там, прийняв помічник. Минуло хвилин сорок, і мені вже надокучило сидіти, коли увагу привернула телефонна розмова секретарки.

— Не знаю,— комусь відповіла вона,— а ти дзвонила в бюро перекладів? Шкода. Право, я не знаю. Подзвони в університет, можливо там є. Щоб в Іркутську не було... Не думаю. Наш у вас? Добре.

— Ви не знаєте перекладача з іспанської,— спитала секретарка друкарку, що підійшла до неї.

— Ні, а нащо!

— Треба щось там перекласти. У них є два перекладачі, що володіють іспанською мовою, так один у відпустці, а другий захворів.

— А що перекласти? — звернувся я до секретарки.

— Ви знаєте іспанську мову?

— Так. Це кому потрібно?

— Справді знаєте? — недовіжливо допитувалась вона.

— Справді.

— Хвилинку,— і секретарка зняла трубку та набрала якийсь номер.

— Слухай,— звернулась вона до когось.— Тут один громадянин жде Ярослава Васильовича, каже, що знає іспанську. Що? Зараз. Як ваше прізвище? — спитала мене.— Кайдаш,— кинула вона в трубку, почувши мою відповідь.— Що? Що? Зараз спитаю. Ви журналіст? Приїхали зза кордону?

Очевидно моєю особою цікавиться хтось такий, що знає або чув про мене.

Одним словом, через кілька хвилин я залишив приймальню Макаренка і пішов до приймальні Саклатвали, бо саме там

був потрібний перекладач з іспанської. Виявилося, що він потрібен самому академікові.

В його кабінеті я застав ту саму обстановку, що й минулого разу. Вікна були затемнені, світила електрика, на столі стояв електричний кав'яник. Тільки тепер академік не сидів у кріслі. Він стояв у кутку біля широкого столу, на якому були розгорнені якісь рисунки. Над ними схилювався, спершись руками на стіл, Ярослав Макаренко.

— Здравствуйте,— привітав мене Саклатвала.— Ви нас виручите.

— Радий зробити вам послугу.

Макаренко не відривався від рисунків і, здається, навіть не помічав, що в кімнату зайшла нова людина. Перед ним лежали олівці й гумка, іноді він щось виправляв на рисунку.

— Ви знаєте іспанську мову?

— Моя мати була напівіталійка, напівіспанка.

— Тоді прошу взяти оцей журнал і перекласти нам невеличку статтю.

Саклатвала подав маленький журнальчик у блискучій палітурці і показав на статтю, яка займала лише дві з половини сторінки.

— Щоб не відкладати надовго, зайдіть, будь ласка, в оцю кімнату,— він показав на невеличкі двері за його столом.

Я обіцяв витратити на переклад не більше години і, опинившись в маленькій кімнаті, що мабуть правила за спальню, негайно взявся до роботи. Переклад давався легко, за винятком окремих місць, де траплялися незнайомі технічні терміни. Не знаю, чим зацікавила ця стаття Саклатвалу, а для мене вона була нудна. Мова йшла про розрахунки швидкостей і сили гальмування.

Робота наближалася до кінця, коли в кімнату зайшов Макаренко. До речі, кімната була відгороджена від кабінету такою грубою стіною і так щільно причиненими дверима, що жоден звук не долітав відтіля.

— Здравствуйте,— привітався Ярослав. Вигляд у нього був дуже стомлений, очі червоні, але в них горів якийсь вогонь, неприборканість. Голос звучав тихо, проте твердо.

— Як переклад? Важкий?

Я відповів на привітання і пояснив, у чому полягають труднощі.

— Терміни? То не важно. Залишайте як в оригіналі, втрачаємо.

Він сів біля мене і почав переглядати списані мною аркушки паперу. Іноді спинявся, ледве морщив чоло, позіхав. Добре було видно, що не виспався. Іноді, читаючи, постукував ногою. Я подав йому останній аркушик, він переглянув, подякував і встав.

— Ярославе Васильовичу,— спинив я його,— мені доручено

довідатися, коли ви повернетесь до себе в готель. З вами хочуть поговорити двоє людей. Поперше, Аркадій Михайлович, він хоче вияснити питання відносно Тараса.

— Він рішуче проти того, щоб я всиновив Тараса?

— Я думаю, що безперечно буде краще так, як він хоче.

— Перекажіть Аркадію Михайловичу, що це питання ми мирно розв'яжемо після сесії Наукової ради. А зараз до засідання я з управління не виходжу і ні про що, крім будівництва, ні говорити, ні думати не буду.— Круто повернувшись, Макаренко ступив крок вперед і взявся рукою за двері.

— Слухайте,— поспішаючи промовив я,— сюди приїхала Ліда.

Останнє слово враз зупинило його. Він обернувся. Обличчя йому наче вкрилося білою маскою, зір похмурнів.

— Ну? Я знаю...

— Вона неодмінно хоче вас бачити.

— Як її здоров'я?

— Мені здається, що гірше.

Макаренко підійшов до вікна і почав дивитися кудись на вулицю, механічно обриваючи листки з китайської троянди, що стояла під вікном.

— Про що вона хоче зо мною говорити. Ви не знаєте?— спитав, немов видушуючи з себе слова.

— Здається, про вас...

— Про мене?— Він був здивований, потім наче догадався, гірко посміхнувся і промовив:

— Скажіть, що я сам заїду до неї, одразу ж після засідання ради.

— Ярославe Васильовичу,— я намагався вимовити це переконливо і, разом з тим, укірливо й прохально...

Інженер повернувся до мене, очі йому горіли люттю, він вронув гілку китайської троянди і зламав її.

— Слухайте, я не можу. Не можу! Я мушу займатися лише справою. Ми ще відклали на два дні засідання ради, більше цього не можна робити. Ви знаєте, що буде, коли ми не підготуємось до засідання. Скандальна історія...

Раптом він опанував себе. Схвильованість зникла.

— Я прошу вас зробити все, щоб моя відмова не образила Ліду. Ви зробите. Я знаю... І нікому жодного слова про те,— його голос звучав уже грізно, наказуюче,— що зараз виходилося в мене. Ви нічого не чули.

— Я нічого не чув,— покійно промовив я.

Ми вийшли разом з кабінету Саклатвали. Академік подякував мені і попросив пробачення, що дуже зайнятий. Зрозуміло, що я не затримував його своєю присутністю ні на секунду.

З управління пішов до готелю пішки.

Що мушу сказати Ліді— я ще не знав, але сподівався, що зумію з нею поговорити. Мене це навіть не хвилювало так, як раніш. Інше сушило мій мозок. Я досі не міг зрозуміти,

чому Ярослав такий збентежений, чому сесія ради має якесь важливе для нього значення, наче суд, що мусить ухвалити вирок злочинцеві, який чекає найгіршого. Яка роль тут Саклатвали? Якщо він захищає Макаренка, значить, це його теж стосується. Невже й він мусить сісти, фігурально висловлюючись, на лаву підсудних разом із своїм помічником. Хто ж судді і прокурори?

Я хотів розібратися в цій справі, однак досі цього зробити не міг. Ясно що Макаренка обвинувачували в помилках на будівництві, які призводили до перевитрат коштів і до затримки закінчення роботи. З усього того, що вже від багатьох чув, я схилився до думки, що так воно й було. Але мене цікавило питання: навмисне це, чи ні? З тим, що це навмисне, у мене не в'язалося уявлення про Ярослава Макаренка, якого я спостерігав хоча не часто, але близько.

Настрій у мене був препоганий, коли я дійшов до „Вітязя Іркуте“.

ПІДЗЕМНІ САДИ

Вранці я бачив, як Тарас на своєму балконі займався фізкультурою. Він робив глибокі вдихи й видихи, вигинався ластівкою, боксував з невидимим супротивником, присідав, помпував руками і, нарешті, заходився плигати, підплигуючи все вище й вище.

— Не провали балкона! — гукнув я йому.

— Не бійтеся, — відповів він, — добридень!

На балкон вийшов і Аркадій Михайлович з рушником та мильницею в руках. Ми привіталися і почали розмовляти. Між балконами було метрів шість і тому особливо напружувати голос не доводилося.

— Ходімо снідати, — запросив професор.

— Я готовий, хоч зараз.

— Ну, сходьте в ресторан і займайте місця. Ми зараз прийдемо.

Вдягши піджак та поправивши зачіску, я вийшов з кімнати і попрямував до ресторану. Незабаром туди прийшли професор і хлопчина.

— Ну, з сьогоднішнього дня ми будемо рано вставати, — сказав Аркадій Михайлович, сідаючи до столу. — Відпустка наша скінчилась і ми вже на службі.

— Та ж у вас на ціле літо відпустка.

— Покінчено. З сьогоднішнього дня я головний консультант по озелененню підземних станцій глибинного шляху. Вчора підписано наказ про призначення.

— А що це за посада така?

— Зараз розповім. Спочатку замовимо сніданок.

Тарас здивовано поглядав на Аркадія Михайловича.

— А я нічого не знаю, — ображеним тоном промовив він.

— Хотілося розповісти про це всім разом,— відповів Аркадій Михайлович, але зараз усіх зібрати ніяк не можна.

Професор, очевидно, мав на увазі своїх молодших друзів, але всі вони так були завантажені, що йому довелося обмежитися лише мною і Тарасом. Коли нам подавали сніданок, Аркадій Михайлович почав розповідати про свою нову службу.

— Досі я тримав це в таємниці, бо не все було з'ясовано. Власне, ідею, про яку вам зараз розкажу, підказав мені Яро-слав. Якимось, розповідаючи, що на глибинному шляху будують потужні станції і що для оформлення їх запрошено найкращих архітекторів, він натякнув, щоб я подумав, чи не можна було б прикрасити ці станції рослинами. Я про це подумав як слід і так розмірився, що почав подумки утворювати там підземні сади, квітники та оранжереї. Справді, чому б на тих глибинах не створити колосальну оранжерею? Постійна висока температура ідеально рівномірна. Вона дасть змогу вирощувати найніжніших представників тропічної флори. Води там буде скільки завгодно. Відповідний ґрунт утворити не важко, бо потрібні хімічні добрива завжди зможемо додавати. Необхідну кількість вуглекислоти теж дамо. Залишається тільки проблема світла. Як пустити в підзем'я сонячне світло? Я вирішив, що сонце можна замінити велетенськими кварцовими лампами, які періодично засвічуватимуться на кілька хвилин протягом кожної години. Це буде корисно не тільки для рослин, але й для людей, що там працюватимуть. І ось в моїй уяві постали ці сади-квітники. Я вже бачив навколо підземних вокзалів кущі троянд, косицю і айстри, квітучий бузок.

— А в бузку тьохкають соловейки,— додав Тарас, перебиваючи професора.

— Ти, Тарасе, скептик,— обурився ботанік.

— Ні, я кажу цілком серйозно. Чому не можна населити підземні сади птахами, щоб було веселіше. Можна навіть вулики з бджолами поставити, коли липи цвістимуть.

Аркадій Михайлович засміявся. Мені здалося, що він відчув у словах хлопця віру в ці фантастичні задуми.

— Я й сам уже думав,— говорив професор,— розширити межі біосфери, завоювавши для неї підземні глибини, створивши так би мовити спідній поверх для рослинності. Мені вже снилися підземні поля й ліси. Одним словом, перетворення релігійних вірувань якихось первісних людей у дійсність. Але покищо зробимо першу спробу на глибинних станціях нашого тунелю. Мені здається, що тут можна буде вирощувати апельсини та мандаринові дерева, банани, ананаси, а можливо кокосові й сагові пальми.

Офіціантка перервала розповідь професора. Вона поставила нам на стіл яєшню та склянки кислого молока з цукром.

Сніданок минав за жвавою розмовою про те, які дерева,

квіти й трави треба насаджувати в підземеллях великого шляху між Москвою та Далеким Сходом. Ми обговорювали, як будуть пахнути різні квіти, коли яке дерево цвістиме в підземних садах і які на смак будуть фрукти з тих садів.

— Посадимо там суніці й полуниці,— запевняв Тарас,— і варитимемо з них варення.

— Або будемо їсти з сметаною та цукром,— висловив я свій смак.

— А варення неодмінно варитимемо,— настоював хлопчик.— Мені головне — пінка. Дуже люблю. Знаєте, пінка, коли варять варення. Я тоді з мисочкою так і пантую.

— Ну, пінки ще треба довгенько ждати,— сміявся ботанік, слухаючи Тараса.

— А як же я тепер, коли ви на службі, Аркадію Михайловичу?— спитав хлопчик.

— Ти? Теж на службі. Про твоє призначення також підписано наказ.

— І мене не спитали?

— Я думав, що ти не будеш заперечувати.

— Звичайно, ні. Значить, я став на службу. Перший раз на житті. Дуже радий. А скажіть, гроші мені виплачують?

— Звичайно. Сто карбованців на місяць.

— Цього, здається, мало, Аркадію Михайловичу?

— Досить з тебе. Крім того, матимеш спеодяг і командировочні, бо вважається, що тебе спеціально сюди викликали. Тарас помовчав, а потім знов звернувся до професора.

— Аркадію Михайловичу!

— Що?

— Знаєте... Якби нам дали автомобіль, то... я б відмовився від зарплати.

— Ач чого захотів. А чому ти не поцікавишся, що повинен робити?

— Як не цікавлюся? Я дуже цікавлюся, Аркадію Михайловичу.— Тарас підійшов до професора і, прибравши серйозного, поважного вигляду, спитав:— скажіть, що ми повинні робити? Я дуже цікавлюся цією роботою?

Ми з професором зареготали, дивлячись на лукаву фізіономію хлопця.

— Жулик ти, Тарасе! Дуже цікавишся, навіть не уявляючи, про що йде мова.

— Аркадію Михайловичу, я знаю,— скрикнув Тарас і теж зареготав так дзвінко, що в сонячній веселій кімнаті стало ще веселіше.

— Ну, скажи, коли знаєш.

— Мене призначено вашим головним помічником.

— Трохи не вгадав. Секретарем.

— Так — секретар і є головний помічник.

— Ну, гаразд. Кінчаймо снідати, бо сьогодні ми вирушаємо в далекі мандри.

— Ви на сесії ради не будете? — спитав я.

— Я приїду на кінець, щоб виступити з інформацією про свою роботу по озеленню.

— А куди ви їдете?

— Сьогодні ми вилітаємо з Тарасом на Забайкалля. Там же найглибша на „Бато-Віа“ шахта, номер дев'яносто двадцять п'ять. Її глибина півтора кілометра. На тій глибині будується велика підземна станція. Чи не найбільші там підземні виробки на всьому шляху. Ярослав рекомендував їхати туди. Він дав мені листа до інженера Кротова. Я хочу почати справу з озеленням негайно.

— Я біжу в номер, — сказав Тарас, коли закінчив сніданок.

— Біжи, пакуй чемодан. Зараз і я прийду, — відповів йому Довгалюк.

Коли хлопчик пішов, професор, провівши його очима, звернувся до мене:

— Чудесний хлопчисько, в ньому якось хороше поєднуються серйозність і легковажність. Хотів би я, щоб він провів ближчі роки недалеко від мене.

Потім помовчав і спитав:

— Ви не бачили Ярослава?

Я сказав, що бачив, і переказав відповідь Макаренка.

— Ну от... Може передумає...

Повертаючись до кімнат, в коридорі ми зустріли Тараса.

— Аркадію Михайловичу, — підійшов він до професора, — ви знаєте, коли я проходив вестибюлем, то побачив людину, що уважно на мене глянула. Мені здалося, ніби я десь бачив того чоловіка. Хотів навіть поздороватися, а потім думаю, може я з ним десь посварився в трамваї, чи що і він мені запам'ятався. Тепер згадав, хто це. Ви його не бачили?

— Хто? Кого?

— Це був слідчий, що колись до мене в лікарню приїздив, один раз був з вами, а то сам одвідував. Пригадуєте?

— Томазян?

— Він, він.

— Не бачив. Ви не бачили? — звернувся професор до мене. Я відповів заперечливо, мовчки похитавши головою.

Хотілося б з ним зустрітися. Але ми не маємо часу. Коли повернемось до Іркутська, тоді пошукаємо його. Симпатична людина.

Повернувшись до себе в номер, я подумав, що мені цікаво було б зараз зустрітися з Томазяном. Значить, він уже повернувся. Але слідчий просив без потреби його не турбувати, щоб не афішувати наше близьке знайомство.

Чув я, як у сусідній кімнаті ходила Ліда. Треба було розповісти їй про мою розмову з Макаренком. Що їй сказати?

Постукав і зайшов до неї. Вона стояла перед розкритим чемоданом. Все в кімнаті показувало, що дівчина збирається їхати.

— Сідайте,— запросила Ліда.

— Ви куди збираєтесь?

— На дев'ятсот двадцять п'яту шахту.

— Сьогодні?

— Не пізніше завтрашнього ранку.

— Аркадій Михайлович і Тарас сьогодні туди вилітають.

— Так? — Вона запитливо, нічого не кажучи, дивилася на мене.

— Я бачив його.

— Ну?

— Це сталося випадково, він не виходить з кабінету Саклатвали. Академік не випускає його і на хвилину,— вигадував я, аби чимось виправдати і свою невдачу і поведінку Ярослава.— Мені ледве вдалося перекинутися з ним кількома словами. Після сесії наукової ради він негайно приїде до вас.

— Дякую,— сухо сказала Ліда.

Вона похмурніла і стала енергійніше запаковувати речі.

— Лідіє Дмитрівно, не беріть цього так близько до серця.

Дівчина подивилася на мене повними сліз очима.

— Хай приїздить, коли він ще зможе це зробити, після засідання ради.

— Що означають ваші слова „ще зможе“? Вони вимовлені якимось зловісним тоном.

— Хіба ви не чули, що група інженерів подала заяву з вимогою притягти Ярослава до відповідальності за злочинне керування будівництвом?

— Уже? Але Саклатвала його захищає. І власне, причому ж тут Ярослав? Керує ж Саклатвала.

— На Саклатвалу дивляться як на оригінального діда, що вже нездатний критично оцінювати події і може лише служити для зовнішнього солідного представництва.

— І ви, що близько зустрічаєтесь з таким видатним ученим, згодні з цим формулюванням?

— Я ні. Але... я нічого не знаю. Я нічого зробити не можу і сьогодні їду. До побачення.

Я чемно уклонився і повернувся до себе.

ДОРУЧЕННЯ „ЛІКАРЕВІ ВАТСОНОВІ“

Телефонний дзвінок підняв мене з крісла.

— Слухаю.

— Здрастуйте,— почувся знайомий голос.

— Здрастуйте,— я ще не знав хто зо мною говорить.

— Пізнаєте?

— Ще ні.

— Слухайте, Ватсоне, я хотів би вас бачити.

— А-а...—тепер я впізнав Томазяна.—Так, я можу до вас зайти, коли вам незручно чомусь до мене.

— Заходьте.

— Добре. Ждіть мене за п'ять хвилин.

— Будьте пунктуальні,—побажав він мені і повісив трубку. Я не примусив ждати себе. Ту ж хвилину, не надіваючи шляпи, вийшов у коридор і спустився на перший поверх, де слідчий займав номер.

Він зустрів мене дуже привітно. Вигляд у нього був трохи стомлений.

— Сьогодні ранком приїхали?—спитав я.

— Відкіля ви знаєте?

— Зважаю на ваш вигляд, а подруге, тут у готелі вас пізнали і вже сповістили мене.

— Чи не Тарас Чуть?

— Так.

— А я думав, що він не впізнає, бо дивився на мене ніякось нерішуче.

— Спочатку таки і не впізнав. Знайоме обличчя, а де бачив, не знає. Думав, що може десь у трамваї випадково, а потім пригадав. З ним, здається, це часто трапляється.— І я розповів про випадок з Догадовим.

— А де ж він його бачив?

— Мабуть у Аркадія Михайловича, або в Черняка, або в редакції „Зорі“.

— А хто він такий, цей журналіст?

— Зараз працює палеонтологом. До речі, здається, єдина людина, що гаряче виступає на захист Макаренка.

— Інтересно... Ну, добре. Розкажіть, що у вас нового, а потім я розкажу про свою поїздку.

Власне, що я міг розповісти Томазяну? Я не помічав ніде нічого загрозливого або підозрілого, що стосувалося людей, яких обіцяв йому охороняти. Шелемеха поїхав, на Самборського ніхто ніяких замахів не робив, Ліда була схвильована, але безпосередньо її творчої роботи це не стосувалося. Яро-слав Макаренко, ось людина, доля якої мене найбільше турбувала. Звісно, що моя доповідь в основному була про цього інженера. Я переказав те, що чув про Макаренка, зокрема спинився на розповіді Догадова. Про розмову з самим Макаренком промовчав, вважаючи, що це буде порушенням мого слова і що нічого особливого для Томазяна це не дасть.

Він слухав уважно, не перебиваючи, але, принаймні так мені здавалося, нічого з моєї розповіді по-справжньому його не зацікавило.

— Добре,—сказав нарешті, дослухавши до кінця розповідь.—Ліда Шелемеха виїздить на дев'ятсот двадцять п'яту копальню. Доведеться вам теж туди їхати. Ви її ангел-охо-

ронець. Тільки пам'ятайте: не треба бути надокучливим і завжди маячити перед її очима.

— Я міг би й так зробити, бо брат її дав мені доручення на таку саму роль, тільки з інших причин.

Вислухавши, яке доручення поклав на мене Станіслав, Томазян залишився цілком задоволений.

— А тепер,—попросив я,—ви обіцяли розказати своєму Ватсонові про наслідки розшуків у тайзі.

— Можна,—тільки ви не будете у претензії і не вважаєте за неввічливість, коли я розповідатиму, лежачи на канані. Трохи стомився.

Слідчий зручно вмовстився на канані і, підклавши собі подушку, почав своє оповідання.

— Поперше, що мені точно відомо. Першого червня, перед світанком, до Свердловська прибув літак з Москви. З того літака вийшов пасажир у сірому плащі, в чорній кепці та з маленькими рудими вусами. Він поспішав у Іркутськ. Черговий по аеропорту вирішив відправити його негайно далі, поштовою машиною. Вони мають можливість майже завжди посадовити двох—трьох пасажирів у великі літаки, що перевозять пошту. Того самого ранку в аеропорту теж просив швидше відправити його в Іркутськ мужчина високого зросту, в костюмі кольору хаки і в жовтих крагах. Відкіля він прибув—не в'яснено. В корінцях квитків прізвище першого записано Черепашкін, а другого—Виноградов. Виноградова теж посадовили на поштовий літак. Треба вам сказати, що за цим Виноградовим уже стежили органи розшуку. Коли літак вилетів, в аеропорт прибули люди, які мали затримати цього суб'єкта. На жаль, вони запізнилися. В Іркутськ були надіслано відповідну шифровану телеграму. Ну, ви знаєте, поштовий літак прибув сюди без пасажирів. Пілот і бортмеханік засвідчили, що пасажирів зникли на шляху для них непомітно. Парашутний люк був відкритий, відкрити його могли лише пасажирів. В літаку було три парашути, проте пасажирів цими парашутами не скористалися. Значить, можна запідозрити, що один з пасажирів хотів викинути другого, але справа скінчилася тим, що вони випали обидва... Зрозуміло, яка доля їх ждала. Пілот і механік справді могли не помітити, як вони випали. Можливо, літак лише здригнувся, підскочив, як це буває на повітряній ямі, крик падаючих пасажирів заглушив гуркіт мотора. Літак одразу залишив їх позад себе, бо швидко мчав уперед. Льотчики не озиралися і не бачили, як двоє людей каменем падали вниз. Тільки ж постає питання, що могло викликати цю трагічну історію. Це раз. А, подруге, разом з пасажирами зник мішок з московською поштою, адресованою в Іркутськ. В мішку були важливі документи, які пересилала лабораторія нових металів на ім'я Ліди Шелемехи. Документи ці призначалися для Саклатвали. Через два дні

і Москви вислали копії документів і все це, можливо, обійшлося би гаразд, якщо пасажери поштового літака справді розбилися на смерть.

Треба було б встановити їх смерть і розшукати мішок з московською поштою. За моїм дорученням досвідчені агенти не припиняли ні на один день розшуків, пильно оглядали кожен квадратний кілометр тайги, розпитували тамтешніх мешканців, заходили в розмови з кожним перехожим і проїжджим. Я сам виїхав туди. Зробив це негайно після того, як одержав відомості, що першого червня двоє шукачів золота бачили, як з літака, пролітаючого над тайгою, стрибнув парашутист. Один розповідав, що парашутист спускався з якоюсь вантажем, а другий запевняв, ніби бачив під одним парашутом двох людей. Обидва золотомисливці,— вони спостерігали кожен окремо,— думали, що з літаком трапилося нещастя, і ждали, коли машина впаде. Але літак промчав далі і зник за лісовим обрієм. Тому золотомисливці не шукали парашутиста. Обидва гадали, що стрибок той зроблено з спеціальним завданням і парашутист не потребує допомоги. Цивна річ, дізнавшись про цю новину, я розпорядився негайно обстежити місцевість, над якою бачили парашутиста. Це зробили в моїй присутності дві сотні розвідувачів. Вони стали колом, радіусом кілометрів з десять, і почали повільно зближатися, оглядаючи кожне дерево, перетрушуючи кожен кущик. Другого дня, серед густого чагарника, що поріс над вузьенькою річкою, знайшли недбало згорнутий парашут. У тому місці я був. Огляд і переконав мене, що парашутист спеціально вибрав ту місцину для спуску. Це майданчик, придатний навіть для посадки літака з незначним посадочним розбігом. Ні сліду людей, ні мішка з поштою ми не знайшли.

Томазян змовк. Його розповідь надзвичайно зацікавила мене. Що за дивна історія?

— Який той парашут?— спитав я.

— Парашут звичайний. А ви розумієтесь на парашутах?

— Доводилось стрибати.

— Мабуть Черняк, коли ви працювали в „Зорі“, примушував?

— Ні, не він.

— А ви чули про його пристрасть до парашутів?

— Я ще раніш стрибав.

— А сам Черняк, здається, не стрибав, лише своїх співробітників тренував.

— Ні, він сам теж двічі вчинив цей геройський подвиг. А крім нього із співробітників стрибав Догадов. З того міг би бути кваліфікований спортсмен-парашутист, коли б він займався цією справою.

— Парашут шовковий, п'ятдесят чотири квадратних метри, учбовий, а не бойовий.

— І ніяких там познак?
— Є номер Р-002561.
— А по номеру нічого не можна встановити?
— Лише те, що він випущений фабрикою три роки тому.
— Що ви з приводу цього думаєте?
— Ясно, що принаймні один з тих пасажирів залишився живий. Треба його енергійно шукати.

— Де?

— Скрізь. І в тайзі і поза тайгою.

Тепер я остаточно відчув невідому, але явну небезпеку, що нависла над моїми друзями і над будівництвом Бато-Віа. Чиясь рука намагалася вирвати секрети, що належали державі. Чи не та сама рука дбає про зрив велетенського будівництва?

— Не знаю, чи знайдуть його в тайзі,— продовжував Томазан,— але думаю, що московська пошта і кореспонденція на ім'я Ліди Дмитрівни Шелемехи не цілком задовольнить цього енергійного парашутиста або тих, хто з ним спільно працює. Отже треба стежити за тими, хто оточуватиме цю дівчину і її товаришів, зайнятих будівництвом підземного заводу на Забайкаллі. Пайрекс-алюміній—це річ, про яку мріють за кордоном. Мріють там і про рисунки літостатів, тому за оточенням Самборського теж треба слідкувати.

— А кому ж все таки належить честь винаходу літостата?—спитав я.—Сам Самборський щось глухо натякав на Макаренка.

— Ідея Макаренка, але рисунки Самборського. Ідея їм відома і машину вони мабуть не раз бачили, а як вона зроблена—це покищо секрет.

— Ви кажете „вони“. Вважаєте, що тут ціла організація? Велика організація?

— Про це я знаю стільки саме, скільки й ви. Повторюю, різні подібні організації, які з'являлися тут, ми лушили, як горіхи... Але є якийсь дідько, якого не можемо витягти за вушко на сонечко. Видно, він без вушок і прекрасно володіє мистецтвом мімікрії. На полювання з ним я фактично виїшов без жодного помічника, крім вас, бо вже й помічникам не довіряю. Коли Ліда Дмитрівна виїздить?

— Мабуть, сьогодні, або завтра ранком.

— Значить, ви туди вирушаєте післязавтра?

Від цих слів після нашої розмови я відчув на собі особливу відповідальність. В цей час у двері постукали і слідчому подали телеграму.

Він розірвав її. Очевидно телеграма була довга. Подякувавши посильному, слідчий сів за стіл і знов почав переглядати телеграму. Текст її складався з цілого ряду цифр. Телеграма була шифрована.

— Почекайте, поки я розшифрую,— сказав Томазян, подаючи мені журнал.

Я пересів у крісло біля вікна і зайнявся журналом. Але читати не хотілося, думки настирливо поверталися до розмови, яка щойно між нами відбулася. „Цікаво, що то за телеграма?“ Напевно, вона мала якесь безпосереднє відношення до тієї самої справи. Томазян добув з шухляди невеличку книжку, глянув на стінний календар, розгорнув книжку на першій сторінці і відрахував якийсь рядок. Потім щось позначив у книжці олівцем і аж після того заходився переписувати телеграму.

Я вдивлявся в його східне енергійне обличчя, з трохи товстим носом і ледь закрученим чорним волоссям над скронями. В його зовнішності відчувалося завзяття, наполегливість і в той же час темпераментність. Іноді він зупинявся на якійсь цифрі, підбирав губи і задумувався, але не надовго. Мабуть, швидко знаходив розв'язання задачі, і тоді записував на папірці перед собою слово. Я думав, чи варто розказувати слідчому про все, що я знаю, як, до певної міри, довірена особа між Лідю і Ярославом. Хоча Томазян прекрасна людина, але чи зуміє він як слід оцінити трагедію цих молодих людей? Чи вистачить у нього делікатності абсолютно обминати ці взаємини, коли він тримає цих людей на оці, вистежуючи ворога. Ні, краще нічого не скажу. Хай я буду єдиний сторонній, що зберігає цю таємницю.

Нарешті Томазян кінчив. „Інтересно, чи скаже він мені зміст телеграми. Боюсь, що цей Шерлок Холмс по відношенню до свого Ватсона не такий одвертий, як у Конан Дойля“. Але даремно я так думав. Слідчий простяг папірець, на якому була розшифрована телеграма. Поки я читав, він почав писати.

Зміст телеграми був такий: „Біля Братська затримано підозрілу людину з документами на ім'я Виноградова. Є повна схожість одягу. Інші ознаки не відповідають вказівкам“.

— Що ви будете робити?

— А ось надсилаю радіотелеграму у Братськ,— відповів слідчий:— „Негайно літаком доставте Виноградова в Іркутськ. Вимагаю обережності. Томазян“. Завтра ми побачимо цього Виноградова і зможемо вияснити докладніше справу, яка нас цікавить.

— Слухайте, Томазян, мені дуже хотілося б побачити цього типа.

— Гаразд. Завтра, після того, як ми його побачимо, остаточно вирішимо, чи треба вам виїздити на Забайкалля слідом за Лідю Шелемех. Проте готуйтеся, щоб могли за годину вибратися в подорож.

— Добре, я це зроблю, а покищо до побачення.

— Бувайте... Між іншим, майте на увазі, що той, за ким

ми полюємо, знає про особисті, здається, досить складні, взаємини між Лідою Шелемех і Ярославом Макаренком.

Почувши це від Томазяна, я сторопів.

— Вам нічого про це невідомо? — спитав він.

— Ні... — ледве вимовив я і одразу відчув, як починають горіти вуха.

— Ну, гаразд. Отже, майте на увазі, що між ними щось було і один суб'єкт відкілясь про це пронюхав. Може один з них проговорився. Так, до завтра.

Я вийшов і одразу подивився на себе в дзеркало, що стояло в коридорі. Справді, вуха були червоні. На душі було неприємне почуття, обіймала пекуча гризота. Але чи міг я сказати?

ЛЮДИНА НЕ ПЕВНА СВОГО ПРИЗВИЩА

Прокуратура містилася у двоповерховому будинку, напроти обласного суду. Ми приїхали туди о другій годині дня. З вікон кімнат, де були кабінети слідчих, виднівся великий сад, а за садом дріботіла хвилями Ангара. В кабінетах панувала тиша, сюди не доблинали ні цокотіння друкарських машинок в канцелярії, ні голоси одвідувачів у приймальній кімнаті прокурора.

Один з цих кабінетів зайняв Томазян, який користувався тут, будучи представником центру, увагою та певними привілеями. Місцевий прокурор давно знав Томазяна і допомагав йому не лише з обов'язку, а й з почуття приязні та поваги. Нам сказали, що Виноградова вже привезли з Братська і він перебуває у приміщенні для арештованих.

Томазян попросив одного із слідчих провести мене до того приміщення і дати можливість подивитися на арештанта, тільки так, щоб Виноградов мене не бачив. Виявилось, що зробити це не важко. У приміщенні для арештованих було маленьке затемнене віконце. Опинившись перед ним я глянув у камеру і побачив на лаві невеличкого чоловічка з вусиками, без шапки. На ньому був одяг кольору хаки, а на ногах краги. Костюм був явно не по ньому. Рукава сорочки він позакачував. Загалом арештований виглядав брудним, пом'ятим, з виразом переляку на обличчі.

Чоловік сидів непорушно, втупивши очі в стіну. Ніщо в ньому не свідчило про якусь думку, про активність. Навпаки, відчувалася невимовна тупість, і вона якраз нагадала мені, що я вже колись зустрічав цього суб'єкта. Так, досить було на кілька секунд заплющити очі, як на думку спливла ніч на вулиці Червоних ботаніків, коли ми збиралися в дендрарії у професора Довгалоюка, а потім складання протоколу в його кабінеті. Який же це Виноградов? Це ніхто інший як Черепашкін. Я ще уважніше придивився і, переконавшись,

що впізнав анекдотичного коменданта будинку, де жили професор Довгалик та льотчик Шелемеха, поспішив до Томазяна.

— Ну ? — спитав він.

— Черепашкін, — коротко відповів я.

— Ви певні ? — жваво спитав слідчий.

Я переказав йому своє враження і згадав, як колись довелось зустріти цього громадянина.

— Інтересно... Винятково інтересно. Як же Черепашкін став за кілька днів Виноградовим ? Спробуємо зараз з'ясувати. Хочете його послухати ?

— З охотою.

— Зараз ми попросимо сюди ширму : ви сидітиме за нею, поки я з ним говоритиму. Тільки сидіть тихо, не виходьте, поки не покличу.

Томазян попросив, щоб до кабінету принесли ширму і відгородили нею канапку та маленький стіл. Там я і влаштувався. О другій годині дня Томазян звелів вартовому комендантові привести арештованого. Ждучи Виноградова, чи то пак Черепашкіна, слідчий заходився відчиняти вікно в сад.

Я знайшов у ширмі кілька ледве помітних дірочок і міг спостерігати, що діється в кабінеті.

Томазян стояв спиною до дверей, коли вартовий привів арештованого.

Повернувшись, слідчий попросив вартового вийти й підждати в коридорі. Той мовчки виконав розпорядження. Слідчий залишився віч-на-віч з арештованим. Тут, у світлому кабінеті, я ще раз переконався, що то Черепашкін. В цьому мусив пересвідчитися і Томазян, якщо він пам'ятав переказувані очевидцями ознаки коменданта : маленький зріст і руді вусики під носом. В кабінеті колір тих вусиків впадав у вічі.

— Прошу, громадяніне, сідайте, — запропонував слідчий.

Арештований несміливо підійшов ближче до столу і, здавалось, з задоволенням сів у крісло, на яке йому показали. З його вигляду складалось враження, що людина після довгої тяжкої роботи нарешті відпочиває.

Томазян присунув до себе папку із справою, але, не зазираючи в неї, спитав :

— Як ваше прізвище ? Мабуть не Виноградов ?

— А я от, — почав арештований, — не певен свого прізвища. Я думаю про це, думаю, і мені вже голова болить... Як мое прізвище ? — І він з подивом здвигнув плечима.

— Дивно... Але таке... трапляється, — повільно вимовляючи слова, казав Томазян. В його голосі брєніло співчуття.

— Дуже вас прошу, — благально звернувся до Томазяна арештований, — скажіть, як мое прізвище ?

— А як ви самі думаєте ?

— Сам не знаю... Виноградов, але... Мені чомусь здається, що я Черепашкін, комендант будинку номер п'ять на вулиці Червоних ботаніків.

— Відкіля ж у вас таке уявлення? — допитував Томазян.

Черепашкін розвів руками, підняв одне плече, схилив набік голову і розпачливо заявив:

— Нічого не розумію. Не уявляю себе Виноградовим.

— І ви таки не Виноградов, а...

— А... — злякано і з виразом якоїсь надії випростався арештований.

— Ви, — продовжував Томазян, пильно дивлячись на арештованого, — таки Черепашкін Іван Семенович, комендант будинку номер п'ять на вулиці Червоних ботаніків.

— Слухайте, ви правду кажете? — У голосі Черепашкіна забреніла радість, але потім його знов обняв страх і він зашепотів: — ні, він запевняв мене, що я Виноградов, тільки збожеволів...

— Заспокойтеся, випийте води, закурить цигарку. — Слідчий подав йому склянку з водою і поклав на столі розкритий портсигар.

Маленький чоловічок надпив води, потім закурив. Він жадібно затягся димом.

— Тепер розповідайте, що з вами трапилося.

Черепашкін нарешті повірив, що це він, і почав розповідати про свої пригоди, які йому видавалися мабуть химерною нісенітницею.

— Я летів літаком. У мене була важлива справа. Добре пам'ятаю, як ми вилетіли із Свердловська. Зо мною був ще один пасажир. Пригадую під нами ліси. Ми дивилися на краєвиди, хоча вони мені швидко надокучили. Що хорошого в тому лісі, коли його додому не можна забрати. Летіли ми то нижче, то вище, потім той пасажир зняв із сітки над головою чемодан, витяг відтіля географічну карту і почав її розглядати. Я думав, що він знає, де ми летимо, і собі зазирнув у карту. Він показав мені пальцем якесь місце і віддав карту. Я теж почав її розглядати. Що було далі — не можу згадати. Знаю, що раптом опритомнів серед лісу. Поруч стояв чоловік і прикладав мені до голови мокру хустинку. Голова дуже боліла. Чоловік той ніби летів зо мною в літаку. І наче не той... Щось не схоже... Я спитав, що трапилось. Він відповів, що сталося нещастя, але зараз, здається, все йде на краще. Потім спитав, хто я такий. На мою розповідь, хто я і що пам'ятаю, незнайомиць дуже здивувався, кілька разів перепитував і нарешті сказав, що я помиляюся, що я не Черепашкін, а Виноградов, не комендант будинку, а науковий працівник. Я сгннув рукою до кишені по документи, і в цей момент помітив, що на мені інший костюм, не мій, а на ногах краги. Витяг документи... Паспорт і все інше було на

ім'я Виноградова. В паспорті була моя фотографія. Гляньте, може я помилився тоді, це ж мій паспорт у вас.

Справді, Томазян тримав у руках паспорт.

— Все гаразд,— сказав слідчий,— не турбуйтеся, розповідайте далі.

— Мені здалося, що я божеволію. Страх мене взяв, бо, бачу, той чоловік на мене дивиться і йому наче боязко. Виходить, ніби я справді божевільний, того він мене боїться. Голова мені дуже боліла. Все ж я знов почав розповідати про себе. Розповів усю біографію, де працюю, куди і чого їду. Він все розпитував, але дивився на мене, мов на божевільного. Не знаю, як воно було далі, але мабуть я знов зомлів. Коли опритомнів, то вже був серед тайги сам, в тому самому одязі і з тими самими документами. Високий незнайомиць зник. Знаєте, як я намучився? Ходив лісом. Чув, як ревуть ведмеді, голодував. Їв листя й коріння, якого раніш ніколи не бачив. Нарешті, мене зустріли люди.

Він змовк, наче спочивав. Томазян ждав, бавлячись пресом, що стояв на столі.

— Як я зрадів людям! Вони питають, хто я, як називаюся, а я мовчу. Не можу одразу сказати. Коли подивилися в мої документи, то виявилось знов таки, що я Виноградов. Потім мене арештували.

— Гаразд. Досить,— перебив його Томазян.— Про вас я все знаю. Навіть знаю, що ви летіли до Іркутська вручити судову повістку професорові Довгалюку, мешканцеві квартири дев'ятнадцять по вулиці Червоних ботаніків номер п'ять.

Арештований, слухаючи слідчого, нахилився. Мабуть він хвилювався. Я уявляв його безмежну радість.

— Так, так! Я ж Черепашкін,— закричав він скочивши з крісла і схопивши у свої долоні руку слідчого.

— Безперечно. Тепер розкажіть, будь ласка, як виглядав ваш супутник і про що ви з ним говорили.

Не можна сказати, щоб цей комендант будинку відзначався спостережливістю. Томазян довго бився над тим, щоб поновити в його пам'яті образ Виноградова. Зрештою він встановив, що супутник Черепашкіна був високий, чисто виголений блондин, з „сіро-неприємними“, за визначенням Черепашкіна, очима. Темнозелений костюм і краги надавали йому мабуть напіввійськового вигляду, бо комендант вважав його „ніби воєнним“.

Приглядаючись до Черепашкіна, я дійшов висновку, що Виноградов помінявся з ним одягом. Дивно тільки було, як той високий натяг на себе одяг маленького Черепашкіна. Щодо розмов, то з'ясувалося, що під час польоту вони майже не говорили. Черепашкін ще раз розповів про розмову в тайзі, але, за його словами, говорив більше він, ніж Виноградов. Пригадував ще, що коли вперше опритомнів, то бачив біля

себе брезентовий і шкіряний мішок та рюкзак, але докладно про ці речі нічого розповісти не міг.

— Дуже радий, що ви залишилися живі, хоч і потерпіли,— збираючись очевидно закінчити допит, звернувся Томазян до Черепашкіна.— Вас арештували помилково. Зараз,— слідчий глянув на годинник,— без п'яти хвилин шістнадцять годин. Ви пробули під арештом двадцять три години п'ятдесят п'ять хвилин, обвинувачення вам не пред'являли, і ви звільняєтесь. Складаю вам своє пробачення.

Черепашкін хвилини три мовчав. Він повернувся в кріслі і я бачив його обличчя. Поволі радість на ньому зникала і воно почало хмуріти.

— Ви не мали права мене затримувати,— раптом різким тоном заявив він слідчому.— Це обурливо! Я притягну вас до відповідальності. Ви мусите компенсувати мені прогаяний під арештом час. Ви повинні сплатити мені і за моє здоров'я.

— Що?

— Я перенервувався. Я вимагаю!

— Заспокойтеся, випийте ще води. Ніхто не винний, що ви не тільки дали викинути себе з літака, підмінити документи, передягти вас, але навіть дозволили умовити себе, що ви божевільний.

— Дозвольте!— закричав Черепашкін.— Я...

— Нічого вам дозволяти,— перебив його слідчий.— Поки що я притягаю вас до цієї справи як свідка, але треба буде подумати про вашу провину, бо своєю безглуздою поведінкою ви заплутали нас.

Мене вразила нахабність цього маніяка. Але видно він належав до тих хоробрих крикунів, які самі чутливі до чужого крику. Слова Томазяна збудили в нім страх і він одразу залепетав:

— А як же мені без документів?

— Зайдете в секретаріат прокуратури. Це на першому поверсі. Я подзвоню керівникові справ, він візьме з вас підписку і все влаштує. Ви вільні. Прощу!

Лише за Черепашкіним зачинилися двері, я вийшов із своєї схованки.

— От ідіот,— сердито сказав Томазян, поглядаючи услід комендантові.— Ну, мабуть його щастя, що він такий ідіот.

— Чому?— поцікавився я.

— Бо навряд щоб в іншому випадку той Виноградов залишив його живим. Але то теж фрукт. Треба, знаєте, вміти умовити, що ти божевільний.

— До яких же висновків ви прийшли?

— Що вам затримуватися в Іркутську не можна. Вилітайте на Забайкалля. Про Черепашкіна нікому нічого не розповідайте. Я його не арештовуватиму, але ізолюю так, щоб ніхто не бачив. А про Виноградова піде чутка, що він за-

арештований. Якщо там будуть якісь балачки на цю тему, скажете, що ви щось подібне чули. Поки що це все.

— Днями тут відбудеться сесія наукової ради. Я маю запрошення на неї від Саклатвали.

— Днів два пробудете на Забайкаллі, а потім, коли там нічого підозрілого не помітите, можете прилетіти сюди. Заждіть виходити.

— Чого?

— Там же вартовий з Черепашкіним. Я ж його не попереджав про звільнення арештованого.

Через годину я був дома і почав готуватися до від'їзду. Рейсовий літак вилітав вночі і прибував на дев'ятсот двадцять п'яту копальню вдосвіта. Чемодани у мене вже були запаковані. Не сподіваючись, що в літаку вдасться виспатися, я ліг, попросивши коридорного розбудити мене о десятій годині вечора.

Засипав з думками про Ліду, Аркадія Михайловича, Тараса та інженера Кротова, яких ранком мав побачити серед Забайкальських гір.

Заснув так міцно, що коридорний насили мене добудився.

КОПАЛЬНЯ НОМЕР ДЕВ'ЯТСОТ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ

В горах, між верхів'ями Зеї та притоками Гілюя розташувався один з найважливіших пунктів великого підземного будівництва.

Тут було пробито копальню, що числилася в системі будівництва за номером дев'ятсот двадцять п'ять. Вона вважалася найглибшою на всій Бато-Віа. Саме в цих горах тунель проходив на глибині більше ніж півтора кілометра. Температура тут досягала близько 45° вище нуля. Це цілком відповідало даним численних геологічних досліджень, які показують, що приблизно на глибині сорока метрів від поверхні землі температура починає рівномірно збільшуватися, на один градус через кожні тридцять три метри. Вважається, що цей, так званий геотермічний градієнт залишається відносно постійним до глибини приблизно двох кілометрів. Якщо припустити, що температура в середині землі зростає так само й далі, то треба думати, що в центрі земної кулі вона досягає понад сто тисяч градусів. Проте більшість учених на підставі різних спостережень і порівнянь дійшли висновку, що в центрі земної кулі температура повинна дорівнювати двом — чотирьом тисячам градусів, найбільше — восьми тисячам.

Але я відхилився від теми своєї розповіді. На цю копальню літак, яким я летів, прибув дуже рано. Сонце ще навіть не встигло нагріти як слід землю і в повітрі відчувалася приємна прохолода.

Треба сказати, що тут взагалі відчувалась прохолода, яка відповідала географічній широті, а також висоті даної місцевості над рівнем моря.

Посадочний майданчик з'єднувався з копальнею рівненьким, як долоня, і блискучим, мов наваксований чобіт, шосе. Автобус одразу забрав мене і скоро ми проїздили чималим містом, розташованим навколо копальні. Мабуть, у цьому місті жило кілька десятків тисяч населення, але виглядало воно недосить привабливо: чорніли довгі низькі дерев'яні будівлі, ніде не було огорож, у багатьох місцях лежали купи будівельного матеріалу. Загальний вигляд міста свідчив про те, що люди прийшли сюди недавно і поспішаючи з роботою, не мали часу дбати про комфорт та окраси.

Мені було відомо, що дев'яносто двадцять п'ять вважається гордістю будівництва. Ця гордість була цілком зрозуміла: адже підземних будов такої глибини небагато на світі. Прорити таку копальню протягом одного року в гірському, майже бездорожньому, краю, це було чудом не лише технічного, а й організаційного мистецтва.

Автобус зупинився недалеко від шахтної надбудови. Виїшовши з нього, я побачив за кілька десятків метрів Аркадія Михайловича й Тараса в супроводі високого, кремезного чоловіка в шахтарському вбранні. Я загукав своїм друзям. Вони обернулися, і я впізнав у високому чоловікові інженера Кротова. Лишивши чемодан біля автобуса, поспішив до них, але вони теж ішли назустріч мені.

Аркадій Михайлович і Тарас прибули минулого вечора, і зараз ішли з Кротовим спускатися в копальню. Я висловив бажання приєднатися до них, запевнивши, що ні трохи не втомився. Дістав їхню згоду і був з того дуже радий.

Кротов, що теж одразу впізнав мене, допоміг донести мій чемодан до копальні, де я віддав його на схов. Там же Аркадій Михайлович, Тарас і я дістали шахтарські костюми й шоломи із звукофільтрами.

Виявилося, що Кротов, який досі завідував вентиляційно-пневматичною службою східної зони, нещодавно дістав призначення начальником Забайкальської дільниці будівництва. Отже, він вважався тут за найстаршого, і з його боку було дуже мило провести нас особисто по тунелю.

— Може ви не маєте часу, — допитувався в нього професор, — то ми самі підемо.

— Для вас час знайдеться, — відповідав Кротов. — Тропічні сади під землею така річ, що задля неї можна урвати щось із мого часу.

Він запропонував спускатися під землю.

Стовбур копальні був розташований так, що в ньому ходило одразу кілька ліфтових кабінок для людей та окремо вантажні кліті. Останні щохвилини виносили на поверхню

тисячі кубометрів ґрунту й висипали його на колосальні платформи. Платформи котилися безперервним конвеєром, відвозили ґрунт на один—два кілометри від шахти і там висипали його, створюючи височезні горби.

Ми зайшли в кабінку ліфта. Кротов зачинив дверцята, і ліфт рушив униз. Мені здавалося, що я знов на літаку, який йде на посадку.

— А знаєте,—звернувся до мене Аркадій Михайлович,— Ліда тут. І вже під землею.

— Так, так,—сказав Кротов,—їхня група вже спустилася. Ми їх зустрінемо.

Я промовчав, але був радий, що, так би мовити, з місця в кар'єр зможу виконувати доручення Томазяна.

Поки спускалися, Кротов говорив про наші минулі зустрічі. Я з цікавістю поглядав на нього, пригадуючи слова Догодова, що цей інженер підтримує Макаренка.

За своєю освітою Кротов був гірник і багато років працював у Донбасі. Виглядав він серйозною людиною, середніх літ, можливо старшим, ніж був справді. Треба сказати, що зовні він різко контрастував з Макаренком, якого я зараз собі уявляв. В ньому була надзвичайна спокійність і лагідність, що межувала з вайлуватістю.

Десь посередині стовбура ліфт зупинився. Кротов пояснив, що тут можлива затримка, бо ми мусимо розминутися із стрічною кабінкою та змінити трос. За ті кілька хвилин, що ми тут престоюли, інженер поскаржився на співробітників картографічного управління, які останніми днями забрали у нього багато часу.

— Макуха нас діймає,—сказав Кротов професорові.— Він уже чим тільки не займається. Завідує картографічним управлінням, а понабирав до себе кого завгодно. У нього працюють геологи, геофізики, археологи, палеозологи, фітопалеонтологи, звичайні зоологи й ботаніки, метеорологи і, здається, навіть нумізмати.

— А філателістів нема?—засміявся Аркадій Михайлович.

— Мабуть, незабаром і для них знайде роботу. До речі, він запроєктував до закінчення тунелю сто спеціальних поштових марок.

Професор посміхався. Він любив того ініціативного географа, свого колишнього вихованця.

— І знаєте,—казав Кротов,—усі ці його співробітники вишуковують безліч відомостей, які потрібні для науки, але абсолютно не мають практичного значення для нашого будівництва. Тепер у нас з палеонтологом трагедія. Розкопали цими днями на глибині тисяча п'ятсот тридцять п'ять метрів кладовище якихось звірів.

— Ого!—здивувався професор.

Я ждав, чи не згадає Кротов мого приятеля.

— Небувале явище ... Але ми в тому самому місці повинні пробити русло для підземної ріки і тут почалася справжня війна з одним палеонтологом.

— А хто він? — поцікавився я.

— Є тут такий, Догадов.

— Знаю, знаю.

— Здається, людина тямуща. Іноді дуже розумні речі говорить, а тут за кістки зчинив бучу. Уже сьогодні послав телеграму до Макухи, скаргу.

В цей час ліфт рушив. Знов підлога провалювалась під ногами, та незабаром почалось гальмування. Наближалось дно шахти.

— Уявіть собі, — звернувся до мене Тарас, — на якій ми глибині, скільки над нами землі та каменю!

Я зажмурився, намагаючись уявити це і аж здригнувся. Від такої уяви стало страшно. Розплющив очі, усміхнувся і признався:

— Жаж! Це надто колосально.

Ліфт уже зупинився і Кротов, відчиняючи дверцята, відповів мені:

— А уявіть якої велетенської сили відбувалися тут пересування земних мас, коли кістки звірів потрапили на таку глибину.

— Мені здається, що з геологічного погляду це щось неможливе, — зауважив Аркадій Михайлович.

— Так геологи і кажуть, але відкіля тут взялися кістки?

Ми вийшли з кабінки. Перше, що вразило мене та, мабуть, і Тараса, коли ми опинилися в копальні, це напівтемрява, що оповивала все навколо. Уже цим копальня номер дев'яносто двадцять п'ять різнилася від того підземелля, куди нас водив Самборський. На питання, чому так темно, Кротов пояснив, що економлять електричну енергію і поки не почне працювати електровелетень на підземній Ангарі, не зможуть збільшити освітлення.

В тій напівтемряві високо вгорі зникали величезні гранітні колони з вкрапленими в них порфірами та базальтами. В сутінках не можна було роздивитися стелі, що височіла майже на сто двадцять метрів. Саме в цьому місці планували підземний вокзал, а трохи далі мали розмістити депо електро-возів та вагонів і різні майстерні.

— Це найважча робота, — розповідав Кротов, — пробивати тунель легше. А тут треба обладнати ціле підземне місто. Були суперечки, чи слід будувати саме тут, бо більшість підземних вокзалів ми влаштовуємо на значно менших глибинах і майже завжди поблизу великих наземних міст. Але довелося зупинитися на цьому місці. Поперше, ґрунт. Тут виключно тверді породи і все шарами неймовірної товщини. Подруге, це район величезних геологічних багатств. Ви,

мають, знаєте, що перед нами поставили завдання вмістити тут, під землею, великий завод пайрекс-алюмінію. Виявилося, що тут найбагатша сировинна база для цього виробництва. Я зараз кінчаю розвідки, що мусять остаточно визначити місце розташування майбутнього заводу. Група наукових працівників, які прибули сюди, вже ставлять невеличкий експериментальний завод. Я проведу вас до нього. Крім того, коли визначали це місце для підземного вокзалу, то зважали на географічні розташування навколишнього району. Останній вимагає створення в горах великого центру. Нарешті значна глибина мусить в якійсь мірі, так сподіваються геологи, страхувати нас від сейсмічних катастроф, бо з цього погляду даний район не зовсім безпечний.

— У вас багато літостатів?— поцікавився Тарас.

— Зараз двадцять один, але за місяць буде сорок три.

Щоб оглянути копальню, нам довелося скористатися електровозом, який ходив на гусеницях і нагадував танк, але без бокових стінок. На цій машині був установлений сильний прожектор, що освітлював шлях на кілька сот метрів. Ми наділи шоломи із звукофільтрами і сіли на електровоз.

Спочатку оглянули підземелля, де проектувалися приміщення на шість—сім квадратних кілометрів. Будувати їх ще не закінчили й на половину.

Коли б не шоломи із звукофільтрами, то барабання перетинки у людей, які працювали тут, навряд чи довго витримали б скреготіння й вибухи півтора десятка літостатів та гуркіт конвеєрів, що виносили породу.

Наша машина досить швидко пройшла цим підземеллям, і Кротов повіз нас у тунель. Коли опинилися там, інженер запропонував зняти шоломи. Хоча конвеєри й гуркотіли, але ми могли досить вільно розмовляти, не користуючись звукофільтрами. Та все ж у шоломі було зручніше і незабаром ми їх знов одягли. Тунель здавався мені дуже вузьким і тісним проти того підземелля, де ми щойно проїхали. Тут наш електровоз не міг рухатися незалежно. Він ішов у потокові великих порожніх вагонеток, що котилися кудись у далечінь.

— Там працює нова машина,— сказав Кротов,— літостат С-26. Остання новинка, спеціально для тунелю. Гордість Самборського. Цей літостат працює дуже швидко і сам обладновує тунель.

Назустріч ішов другий потік вагонеток, наповнених породою.

— В породі,— розповідав Кротов, показуючи на навантажені вагонетки, дуже часто трапляються різні дорогоцінні камені. В цьому районі ми головню знаходимо червоне каміння. Дуже багато червоновишневих гранатів, буро-червоних сердоліків, рожевих турмалінів і ясночервоних рубінів. Але ми не маємо часу спеціально зайнятися цими дорогоцінно-

стями та визбирувати їх. Можливо в майбутньому хтось візьметься до перебирання вивезених на поверхню порід. Тепер нас цікавлять лише алмази. Дуже цікавлять, бо вони потрібні для бурового інструменту. На жаль, алмази в цій місцевості не зустрічаються. Правда, під Уралом їх знаходять, і там, з наказу Саклатвали, організовано добування алмазів.

Скоро ми оглядали С-26, а після того інженер повів нас туди, де могли побачити Ліду Шелемеху.

— Там і палеонтолога поблизу зустрінемо,— сказав Кротов.— Це в нас район так званої Північної штольні. На сотню метрів вище над штольнею є підземне озеро. Наша біда. Для безпеки тунелю треба провести відтіля ріку і встановити шлюзи. Ми це озеро зараз добре замурували, а то трохи було не нароби́ли пото́пу.

Електровоз вибрався з тунелю, обминув потік вагонеток, проскочив над ними горбатим містком і досить швидко помчав до північної штольні. Коли ми в'їхали в цю штольню, то помітили значно більше світла.

— Це витрачають спеціально для приїжджих,— поскаржився Кротов, маючи на увазі те освітлення.— Між іншим, професоре,— звернувся він до ботаніка,— мені здається, це місце буде найкращим для ваших перших дослідів.

Аркадій Михайлович уважно оглядав усе навколо, щось зважуючи і обмірковуючи. Тим часом наш екіпаж зупинився біля групи людей, які теж оглядали стіни штольні. Навколо, порівнюючи, панувала тиша і ті, хто тут був, поскидали шоломи. Серед них я одразу пізнав Ліду, а біля неї Догадова. Очевидно палеонтолог уже встиг сам з нею познайомитися і, мабуть, так зрадів, що забув про кісточки допотопних звірів, якими недавно захоплювався. Я також пізнав кількох інженерів та хіміків, яких бачив у лабораторії новітніх металів. Більшість, правда, були мені незнайомі.

Догадов підбіг до електровоза і привітався з Кротовим. Ні мене, ні професора, ні Тараса він не впізнав. Шахтарський одяг і шоломи значно змінили наш вигляд.

— Товаришу Кротов,— звернувся він до інженера.— Я знайшов однодумців, які вважають варварством не дати мені змоги вибрати кістяк бронтопалеозавра. Ви від Макухи нічого не одержували?

— Слухайте, Догадов,— спокійно, але тоном, який свідчив про безуспішність прохання палеонтолога, відповів Кротов,— у вас ще є три години. Встигнете? Будь ласка!

— Але мені треба два дні.

— Тоді це мрія,— махнув рукою Кротов.— Я не затримаю будівництва і на хвилину, хоча б ви знайшли там кістки самого Адама.

— Але ж це має колосальне значення для науки,— втрутилася Ліда.

— Е... баришня,— весело відповів Кротов,— його наука мене не обходить. Якщо можна, то зробимо, а не зробимо— не пропадемо. От якби справа стосувалася вашої науки, тоді хто його знає, може й довелося б зупинити.

Товариші Ліди засміялися. Їм мабуть подобався практицизм Кротова.

— Крім того,— додав інженер,— якщо товариш палеонтолог цікавиться кістками того звіря, то нехай скористується останніми годинами, а не вербує тут... союзників.

Тепер сміх уже був загальний. Навіть Ліда легенько посміхнулася.

Догадов, правда, належав до тих людей, що за словом у кишеню не лаять, і завів суперечку. Поки він сперечався, ми втрюх підійшли до Ліди і потиснули їй руку. Вона нас не впізнавала і здивовано спитала:

— Ви, товариші, чи не з палеонтологічного музею?

Аркадій Михайлович, який очевидно не любляв шолома, зняв його.

— А-а,— зраділа Ліда,— це Тарас,— показала вона на хлопчика,— а це...

Мене вона не впізнавала.

— Я,— спало мені на думку відрекомендуватися одним словом.

— Ну й вас пізнала.

Тепер залишалося показуватися спід своєї машкари і вітатися з усіма знайомими та незнайомими.

— Як мій палеонтолог?— спитав я Ліду.

— Це він? Наче нічого. Тільки боюсь, що надто запального прихильника здобула. Ви надовго сюди?

— На кілька днів. А ви?

— Мабуть застрягнемо, поки заводу не пустимо.

Догадов, побачивши мене, кинувся тиснути руку і домагатися, щоб я захистив його від утисків Кротова.

Ще не встиг я визначити своєї позиції, як Кротов помахав нам рукою, сказав, що сподівається на кінець дня зустрітися, і поїхав електровозом, залишивши нас у штольні. Аркадій Михайлович пішов шукати місця для підземних посадок, працівники лабораторії металів зайнялися своєю справою, тільки я лишався без діла. Тим то дуже зрадів, коли Догадов запропонував подивитися на кістки надзвичайного звіря.

— А чудесна дівчина Ліда,— сказав він.— Ну, ходім.

Я йшов слідом за ним, але раптом, обернувшись, побачив Тараса. Мене здивувало його насуплене обличчя і похмурий погляд, яким він нас проводив. Кому адресувався цей погляд? Мені чи Догадову? Але хлопчина, наче вгадавши мою думку, рвучко одвернувся.

На сесію наукової ради мене викликав телеграмою Черняк. Нарешті перше засідання було остаточно призначено. Треба було негайно вирушати літаком. Разом зо мною летів Кротов. Він одержав радіограму від Макаренка, який пропонував негайно прибути в Іркутськ для усної інформації про роботу на його ділянці.

Мене охопило хвилювання, коли я ввійшов до невеликої круглої зали, де мала відбуватися сесія. Зручні крісла з пюпітрами оточували півколом стіл президії і невеличку трибуну для доповідача. За маленьким столиком, між тією трибуною і місцем головуючого на засіданні, вже розмістилися стенографістки і покищо енергійно стругали олівці, стиха перемовляючись між собою.

До початку засідання лишалося з півгодини. Я витратив той час на розглядання людей, які один по одному заходили до зали. Складалося враження, що перше засідання відбудеться без ніякої помпезності. Тут не було ні фотографів, ні кінооператорів, ні репортерів. Журналістські кола репрезентувалися тільки Черняком та мною. Але ми не мали обов'язку давати в пресі звіт про засідання.

Антон Павлович прийшов разом зо мною, ми вместилися на кріслах один поруч одного і він називав мені членів ради, що заходили до залу, та давав коротку характеристику тим, хто, на його думку, був особливо вартий уваги. Я довідався, що товстелезний громадянин, в якому було кілограмів півтора ваги, це професор Лоріс, знавець тунельного будівництва і давній опонент Саклатвали в різних дискусіях. Він розклав на пюпітрі купу паперів і книжок, якими мабуть збирався скористатися під час засідання. Помітивши Черняка, професор Лоріс привітно закивав йому головою. Мені здавалося, що цей товстун мусить належати до категорії дуже добрих і трохи нещасливих людей.

— Послухаєш, як він в'їдатиметься репліками й запитаннями,— попередив мене Антон Павлович.— Він знає напам'ять проекти всіх найбільших тунелів, які будовано за останні п'ятдесят років.

— Невже він злий?— недовіжливо спитав я.

— Загалом надзвичайний добряга, але в диспуті не має жалю до опонентів.

Потім він звернув мою увагу на стрункого із сріблястим волоссям брүнета у фісташковому костюмі.

— Цей інженер має вже звання академіка, хоча серйозно почав вивчати техніку лише п'ятнадцять років тому. Перед тим він був непоганим художником. Це Антон Револ, найкращий знавець залізничного транспорту, конструктор найновіших паровозів.

Мене зацікавило, чи збирається Револ виступати. У всякому разі, біля нього я не бачив жодного папірця. Виглядав цей академік трохи самовпевненим.

Сусід вже звертав мою увагу на рожевощогого з синою борідкою і з карлючкуватим носом діда, що переходив з місця на місце і з усіма голосно вітався. Виявилося, що то відомий спеціаліст з механіки, професор Кучін, колишній співробітник Саклатвали, а тепер директор інституту прикладної механіки. Він спинився біля худого виснаженого блондина, що нагадував людину, в якій важко хворий шлунок. Черняк відрекомендував мені того блондина, як найуїдливішого з усіх присутніх тут. То був видатний гірничий інженер Опок, що перебудував систему роботи всіх вугільних копалень і домогся блискавичних темпів побудови нових шахт. Він славився гострістю свого характеру, грубістю мови, вічними хворобами й винятковою невтомністю.

Кучін затримався біля Опока і між ними одразу ж зав'язалася палка суперечка, яка зацікавила інших присутніх, що згуртувалися навколо. Я не чув, про що вони сперечаються, але вигляд обох свідчив, що Опок перемагає, бо Кучін раз у раз звертався до слухачів, немов за підтримкою. Слухачі були явно не на його боці, хоча дотримувалися нейтралітету.

Я хотів теж підійти до них, але в цей час у залі з'явилася численна група учасників засідання, серед яких був Кротов, і я запросив його ближче до себе й познайомив з Черняком. Кротов був в числі кількох спеціалістів, практичних учасників будівництва, яких Саклатвала запросив на сесію наукової ради, де б вони могли скористатися правом дорадчого голосу.

Антон Павлович зауважив, що з тридцяти шести членів ради прибуло двадцять дев'ять. Крім того, було запрошено вісімнадцять чоловік не членів ради. Коли ще додати секретарів та стенографісток, то в залі на час відкриття сесії набралось чоловік шістдесят.

Сесія мала відкритися о першій годині. За десять хвилин до того часу абсолютна більшість учасників зайняли свої місця. Хвилин за сім до початку з бокових дверей увійшов Макаренко і майже одночасно з головного входу показався маленький Самборський. І тут одразу я відчув настрій аудиторії. Самборський, проходячи між стільцями, майже з кожним вітався і кожен намагався його затримати і сказати щось приємне. Навіть здаля його вітали легенькими вигуками, в яких відчувалася безперечна прихильність до молодого енергетика, конструктора, видатного організатора.

Макаренка аудиторія не помічала. Ні, помітила, це було видно з того шепоту, що перебіг по залі в момент його появи. Численні погляди були звернені на інженера, але, разом з тим, кожен уникав зустрітися з ним. Тільки Кротов,

Кучін та Черняк привітно кивнули головами Ярославу, але мені здавалося, що і Кучін і Антон Павлович відчувають певну ніяковість і що їхня позиція супроти головного інспектора тунельних споруд не зовсім ясна.

Безперечно, Макаренко відчув вороже ставлення до себе, та мабуть іншого і не сподівався, бо очі його горіли не то злою, не то гіркою посмішкою. Я дивився на нього і ніяк не міг повірити, що все, що він робив на будівництві, це свідомий злочин, як говорили по закутках. Це було б щось диявольське.

Ярослав хвилину ні на кого не дивився, перебираючи якісь папери біля трибуни для доповідача. Чи не він доповідатиме перший? Якщо так, це було дивно. Здавалося б, за таких умов Саклатвала мусив спершу дати слово кільком іншим доповідачам і тим хоч частково послабити напружену атмосферу, яка створилася навколо Макаренка.

Та ось Макаренко знов оглянув залу і подивився на Самборського, що в той час зайняв місце біля круглого столу, напроти. Вони обмінялися ледве помітними кивками голови, немов мало знайомі люди. Це привітання свідчило про розрив між інженерами, про загибель колишньої міцної приязні, що була між ними. Приязнь змінилася ворожнечею, а, можливо, й глибокою ненавистю. Макаренко подивився на мене, і в його очах уперше після давньої нашої нічної розмови я прочитав глибокий смуток. Якийсь невимовний жаль, туга стиснули мені серце. Я забув про своє невиразне останнім часом ставлення до цього інженера і, бажаючи підбадьорити його, енергійно закивав йому головою.

Мабуть на мене звернули увагу, бо Черняк, посміхаючись, прошепотів мені:

— Боюсь, багатьом ваша поведінка здається нетактовною.

— А вам?— різко спитав я його.

Я хотів нарешті знати, що думає про цього інженера мій редактор.

Але його дипломатична відповідь нічого мені не сказала.

— Я з інтересом жду його доповіді.

Мені не хотілося встрявати в суперечку. Залишалося хвилин дві до початку засідання і з тих самих бічних дверей, якими виходив Макаренко, ввійшов Саклатвала в супроводі свого секретаря. В ту ж хвилину я помітив серед присутніх ще одного знайомого. За кріслами, на звичайному стільці, сидів Акоп Томазян. „Мій Шерлок Холмс теж цікавиться подіями сьогоднішнього дня“ — подумав я.

Саклатвала зайняв своє місце. Вигляд у нього був стомлений, погляд неуважний, голос тихий. Він сказав, що час розпочинати роботу, що сімох членів ради нема, але двоє з них прибудуть днями до Іркутська і встигнуть взяти участь у наступних засіданнях сесії. Потім ішла дуже коротка

вступна промова про наслідки й перспективи роботи і про порядок денний. Повідомлення, що першим доповідатиме про технічну готовість тунельних споруд Макаренко, всі сприйняли з полегкістю. Саме в цьому питанні намічався бій уже на сьогодні. Черняк шепнув мені, що цього хотіли домагатися Опок та Лоріс. Тепер їхній виступ з цього приводу відбувся і вони сприйняли це з задоволенням.

Спершись на трибуну, поставивши перед собою папку з паперами, Макаренко почав доповідь. Говорив він неголосно і тим примушував присутніх напружувати слух та додержувати тиші. Його мова звучала дуже спокійно і по-діловому. Розповідав про роботу на окремих ділянках тунелю, іноді образно порівнював досягнення і відставання окремих технічних груп, а одночасно виясняв причини того і другого. Називав цифри виїмання ґрунту, швидкості проходження тунелю, кількості затраченої енергії. Цілий розділ присвятив енергетичному господарству, підкреслюючи в цій справі заслуги Самборського. Сказав, що покладає велику надію на Байкальський енергокомбінат, який завдяки зусиллям його будівників, зокрема інженера Самборського, незабаром дасть будівництву Бато-Віа колосальну кількість енергії і остаточно розв'яже цю проблему, яка лімітує швидкість пробивання тунелю.

Всі з надзвичайною увагою стежили за доповіддю. Але мене, правду кажучи, скоро почала стомлювати злива різних розрахунків, які наводив доповідач, сухі формули, якими він подекуди оперував. Лише іноді, коли він дуже коротко переповідав якийсь епізод, я починав слухати з глибшим інтересом. Але саме в тих місцях більшість слухачів починали перекидатися словами і фразами і наче нагадували Макаренкові, що слід знов повернутися до суто-технічного викладу.

Загальне враження від першої половини доповіді у мене склалося таке, що будівництво розгортається нормально, що окремі ділянки тунелю вже обладнуються залізничними коліями та енергопроводами, що в найближчому майбутньому Забайкальська зона тунелю з'єднається з Західносибірською та Далекосхідною. Здається, члени і не члени ради не збиралися заперечувати або щось спростовувати із сказаного Макаренком. Ніхто не кинув йому жодної репліки, ніхто нічого не підказував, всі додержували тиші.

Та, поглядаючи на Опока, я помітив, що він пропускає повз увагу все те, про що говорив доповідач, і ніби нетерпляче жде чогось іншого.

Але ось Макаренко перейшов до другої частини своєї доповіді: до обладнання стін тунелю, до перегородок між ділянками, до повітряного господарства і майбутнього типу електровозів та вагонів у тунелю.

— Наш тунель,— казав він,— належатиме до типу тунелів, герметично закупорених.

— Чому?— раптом пролунало питання.

Я не встиг помітити, хто кинув це питання, але воно розворушило слухачів. Всі відразу насторожилися і, здавалось, кожен хотів спитати про це саме.

Макаренко, не звертаючи уваги, продовжував розповідь.

— Такого типу тунелі вимагають виняткової уваги до зовнішнього обладнання їх, а значить і збільшених витрат на спеціальні матеріали та устаткування перегорожок між окремими секціями. Вони вимагають спеціальної ізоляції підземних вокзалів та інших приміщень.

Він докладно розповів про потреби на матеріали для цього обладнання, визначив затрату робочої сили і довів, що це затримає побудову тунелю більше ніж на півроку.

На обличчях слухачів позначилося явне здивування. Саме з обвинуваченням у затримці будівництва тунелю збиралися вони виступати проти Макаренка. Він мусив би захищатися проти цього, але... головний інспектор тунельних споруд обрав інший метод для свого захисту. Він збирається довести, що затримка будівництва тунелю конче потрібна. І мені здавалось, що супротивники задоволені з цього: мовляв, легше буде розбити, знищити його.

— Чому ми настоюємо на герметично ізольованому тунелі,— говорив він і тим відповідав на питання, яке пролунало в залі.— Цього вимагають такі причини: перше — з досвіду гірничих робіт відомо, що в глибоких копальнях, які проходять у різних ґрунтах, у різних геологічних умовах, можуть трапитися гірничні та болотні гази. Крім того, в наших умовах подекуди не виключена можливість газоутворення через плутонічну діяльність у верхніх шарах земної кори. Ви знаєте, як швидко поширюються гази, особливо в рівному тунелі, де будуть виняткової сили протяги. Поява небезпечного газу могла б швидко призвести до колосальної катастрофи. Отже, щоб запобігти цьому, або в разі нещасного випадку, локалізувати його на обмеженій ділянці, ми й пропонуємо герметичність. Поділ тунелю на герметично закупорені сектори перешкоджатиме також утворенню протягів. В разі війни, коли ворог застосує у великих масштабах хімічні засоби боротьби, герметичність захистить тунель і від цієї небезпеки.

Він докладно розвивав думку, обстоюючи свої твердження. Та от несподівано прозвучало слово, яке мов батогом хлюснуло доповідача.

— Нісенітниця!

Це сказав Опок, сказав напівголосно, але в тиші, що панувала в залі, його всі почули. Макаренко почервонів, однак продовжував доповідь, жодним словом не виказуючи обурення. Біля мене тихенько вилаявся Кротов.

— Це більше ніж неввічливо,— прошепотів він, натякаючи на Опока,— будеш виступати, тоді й скажеш.

В цей час доповідач підійшов до теми, яка чи не найбільше цікавила Кротова. Він заговорив про вентиляцію.

— В гірничому будівництві,— сказав Макаренко,— вентиляція, як санітарно-гігієнічний захід, має колосальне значення. Масштаби нашого підземного будівництва вимагають також відповідних масштабів вентиляції. У вас є спеціальна служба вентиляції і запроектовано ряд сильних вентиляційних установок, які дадуть можливість дуже швидко очистити повітря в тунелі. Усе зіпсоване, забруднене, а може і отруєне повітря ми зможемо з допомогою вентиляційних станцій викачати й накачати свіжого, очищеного повітря. Зробити це зможемо на території цілого тунелю, буквально за п'ять—десять хвилин.

— Зайва розкіш,— сказав хтось.

Доповідач не звернув уваги і на цю репліку, продовжуючи розповідати про систему вентиляційних установок, про витрату на них матеріалів, робочої сили та часу.

Після цього він зачепив ще одне, немов би дрібне питання, про форму проєктованих електровозів для тунелю.

— На думку деяких спеціалістів запроектована система прокладання шляхів на будівництві нібито не відповідатиме ідеї обтічних поїздів. Ми вважаємо, що електровози й вагони для тунелю доведеться робити з кількома виступами, що, можливо, гальмуватимуть їх рух. Мушу, однак, сказати, що з цим доведеться примиритися, бо іншого виходу ми покищо не знайшли та очевидно і не знайдемо.

Обличчя в багатьох членів ради похмуріли. Дехто насилу стримувався від негайного виступу з різкою критикою тверджень доповідача. Але ще більше обурення викликали його останні слова.

— Герметична система побудови тунелю і всі проблеми, зв'язані з цим, примушують нас значно збільшити витрати проти накресленого кошторису і перенести строк здачі Бато-Віа в експлуатацію на один рік пізніше. З відповідним проханням управління будівництва звернулося до уряду, і я гадаю, що наукова рада підтримає пропозицію начальника будівництва.

— Я хотів би знати, хто начальник будівництва? — прохрипів голос професора Лоріса.

Товстун не стримав свого обурення.

— Начальник будівництва академік Саклатвала,— відповів інженер, сходячи з трибуни.

— А мені здалося, що це інженер Макаренко.

Я відчував, що скандал, якого можна було сподіватися, вже почався.

Але над столом звівся Саклатвала, і все стихло. Це було останнє затишшя перед бурею.

— Ми прослухали доповідь інженера Макаренка,— сказав

начальник будівництва,—і переходимо до її обговорення. Перше слово надається полковникові Файзулову.

Представник генерального штабу піднявся на трибуну під загальну увагу присутніх. Він говорив спокійно й чітко. Його тон, здавалося, мусив би заспокоїти розхвилюваних членів ради, але його слова, навпаки, збільшували те хвилювання. Файзулов зупинився на стратегічній оцінці міжнародного становища нашої держави та на готуванні агресивних держав до нападу на нас. Він спеціально підкреслював важливість якнайшвидшого закінчення будівництва тунелю, що поліпшить наші комунікації і дасть змогу маневрувати військовими силами між східними та західними фронтами.

— Ми маємо,—казав полковник,—безперечні докази, що цьому будівництву приділяється з їхнього боку величезна увага. Дозвольте процитувати вам один з документів, що потрапив до нас після арешту групи агентів чужоземної розвідки: „Ми стежимо,—говориться в цьому документі,—за будівництвом з того моменту, коли з'явилася ідея великої підземної залізниці. Такий шлях перевертає всю економіку цієї країни, він надзвичайно зближує східну і західну частини Радянського Союзу. Але головне—це його стратегічне значення, бо він дасть можливість швидко підвозити військо та військове спорядження на Далекий Схід. Тому союзні антибільшовицькі держави мусять прискорити темпи своїх військових готувань. Треба, щоб війна почалася і кінчилася раніш, ніж Бато-Віа стане до ладу. Союзні держави широко розгорнули військові готування, але, крім матеріальної підготовки, конче треба до кінця розгромити демократичні елементи в країнах західної півкулі“.

Ще кількома прикладами Файзулов підтвердив наміри союзних держав якомога швидше напасти на Радянський Союз з допомогою двох колосальних армій, що з них одна діятиме на сході, а друга на заході. В арсеналі підготовки до захисту проти цього нападу Бато-Віа матиме першочергове значення. Тому Файзулов від імені генерального штабу просив членів ради продумати можливість прискореного завершення будівництва. Проблеми герметичності він у своїй промові не торкався, але було очевидно, що більшість членів ради тепер дістали ще один аргумент проти ідеї Макаренка.

Далі буде